

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра історії та суспільних дисциплін

Реєстраційний №

Дипломна робота

**Роль Мукачівсько-Чинадіївської домінії у Верховинській
господарській акції у період між 1897-1901 роками**

Кіраль Евелін Вінцеївна

Студентка IV-го курсу

Спеціальність «Історія»

Освітній рівень: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № _____ / 2017

Науковий керівник:

Молнар Ф. Ф.

старший викладач

Завідувач кафедрою

Чотарі Ю.Ю.

к.і.н., в.о. доцента

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 2017 року

Протокол № _____ / 2017

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра історії та суспільних дисциплін

Дипломна робота

**Роль Мукачівсько-Чинадіївської домінії у Верховинській
господарській акції у період між 1897-1901 роками**

Освітній рівень: бакалавр

Виконав: студентка IV-го курсу
спеціальності «Історія»

Кіраль Евелін Вінцеївна

Науковий керівник: **Молнар Ф. Ф.**
старший викладач

Рецензент: **Браун Л. Л.**
старший викладач

Берегове
2017

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Történelem és Társadalomtudományi Tanszék

**A MUNKÁCSI–SZENTMIKLÓSI URADALOM SZEREPE A
HEGYVIDÉKI AKCIÓBAN 1897 ÉS 1901 KÖZÖTT**

Szakedolgozat

Készítette: Király Evelin

IV. évfolyamos történelem

szakos hallgató

Témavezető: Molnár Ferenc

adjunktus

Recenzens: Braun László

adjunktus

Bevezetés

Szakedolgozatunk témája a munkácsi-szentmiklósi uradalom részvétele a hegyvidéki akcióban 1897 és 1901 között. A téma kiválasztásakor a célunk az volt, hogy eddig nem, vagy csak kevésbé feltárt legyen, ami a későbbiekben megfelelő alapja lehet egy mélyebb történelmi kutatásnak. Így esett a választásunk a munkácsi-szentmiklósi domínium hegyvidéki akcióban betöltött szerepére. A rutén nép gazdasági és szociális téren való megsegítésére irányuló intézkedéssorozat kifejezetten az uradalomhoz tartozó szolyvai járásban vette kezdetét.

A munka során célunk az adott témáról egy átfogó, összefoglaló munka elkészítése. A szakdolgozat keretein belül megvizsgáljuk a munkácsi-szentmiklósi uradalom rövid történetét, a ruszinok 19. század végi nehéz helyzetének okait, illetve a hegyvidéki akció eredményeit az 1897 és 1901 közötti időintervallumban.

Munkánk első fejezetében az 1726-ban a domínium élére kerülő Schönborn családdal kívánunk foglalkozni. Bemutatjuk az egymást követő grófokat, illetve szót ejtünk arról, milyen főbb intézkedéseket hoztak, amellyel hatással voltak az uradalom történetének alakulására. Szó lesz továbbá arról is, hogy az 1848/49-es magyar szabadságharc eseményei miként érintették a domíniumot. Végül pedig Schönborn-Bucheim Ervin tevékenységét jellemezzük, aki az általunk vizsgált korszakban a munkácsi-szentmiklósi uradalom élén állt.

A második fejezetben először a ruténekről és a XIX. század végi helyzetükről szeretnénk írni, hogy átfogó képet adjuk arról, mik voltak a hegyvidéki akció közvetlen előzményei. A fejezet második felében pedig a hegyvidéki akció 1897 és 1901 között elért főbb eredményeit mutatjuk be, illetve, hogy az uradalom és dolgozóinak milyen szerepe is volt ebben.

A szakdolgozat megírásához a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár vonatkozó iratait, korabeli sajtókiadványokat, illetve tudományos szakmunkákat használtunk fel. A levéltári források közül Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének (772. fond), és a munkácsi-szentmiklósi uradalom forrásait magába foglaló gróf Schönbron család iratait (1500. fond) tekintettük át. A korabeli sajtó anyagait a *Bereg*, a *Köztelek*, a *Hét* és a *Budapesti Hírlap* című lapok szolgáltatták.

Célirányosan a munkácsi-szentmiklósi domíniummal eddig csak Sas Andor művei foglalkoztak. Az évfolyammunkában ezekből kettőt, az *Egy Kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*¹ és a *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig*² című kiadványokat használtuk.

¹ SAS Andor: *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*. Bratislava, 1955, Csehszlovákiai Magyar Kiadó. 75. (Továbbiakban: SAS 1955).

Az előbbi az uradalom XIX. század eleji történetéről szól, melyben az író különös figyelmet szentelt Freyseisen Dániel akkori jószágkormányzó munkásságának. A *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig* című kötet a napóleoni háborús konjunktúra hatásairól értekezik, amikor az uradalom szálfainak intenzív exportjába kezdett.

Magát a Schönborn család történetét Nagy Iván a *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkájában³ mutatja be. Lehoczky Tivadar az itt található információkat felhasználva – majd kiegészítve helyi vonatkozásúakkal – ír az 1881-es *Bereg vármegye monographiája III. kötetében*⁴ a grófi családról.

A hegyvidéki akció történetével már több munka foglalkozik. Fontos korabeli forrásként kell megemlítenünk Kazy József miniszteri megbízott kiadványait. Ezeket a Földművelésügyi Minisztérium 1907-től folyamatosan jelentette meg abból a célból, hogy pontos számadatokkal alátámasztva ismertesse a hegyvidéki akció eredményeit.⁵ Botlik József *Egestas Subcarpathica* című kötete⁶ második részében kifejezetten a hegyvidéki akció előzményeit és történetét ismerteti. A szerzőnek több tanulmánya⁷ is megjelent Egán Edével, illetve az akcióval kapcsolatban. Gönczi Andrea *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* című munkájában⁸ is szó van a hegyvidéki akcióról, de ebben a műben már egy rövidebb, összefoglalóbb jellegű írást találhatunk.

Kifejezetten az akció keretén belül létrejött hitelszövetkezetekkel és az áruraktárakkal foglalkozik Braun László 2011-es könyve: *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898-1910 között*.⁹ Ezekon kívül több tanulmány is született az akcióról,¹⁰ illetve a rutének történetével foglalkozó művekben kisebb-nagyobb figyelmet szentelnek a témának.

² SAS Andor: *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig: a munkácsi uradalom export-vállalkozása a napóleoni háborúk idején (1796-1803)*. Munkács, 1928, Selbstverl. (Továbbiakban SAS 1928).

³ NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1863, Rách Mór. (Továbbiakban: NAGY 1863).

⁴ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája. III. kötet*. Ungvár, 1881, Pollacsek Miksa Könyvnyomdája. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1881b).

⁵ KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció 6 évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904. 8. (Továbbiakban: KAZY 1904).

⁶ BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány. (Továbbiakban: BOTLIK 2000).

⁷ BOTLIK József: Egán Ede, a rutén nép oltalmazója. *Honismeret*. 2001, 6. sz. 17–26. Továbbiakban: BOTLIK 2001a).

⁸ GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár-Beregszász, 2007, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. (Továbbiakban: GÖNCZI 2007).

⁹ BRAUN László: *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898-1910 között*. Ungvár, 2011, PoliPrint Kft. (Továbbiakban: BRAUN 2011).

¹⁰ GOTTFRIED Barna: A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897-1901). In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1999. (Továbbiakban: GOTTFRIED 1999).

I. FEJEZET.

A munkácsi-szentmiklósi uradalom rövid története a Schönbornok idején

A szakdolgozat első fejezetében, arról lesz szó, hogyan kerültek a Schönborn család birtokába a munkácsi és a szentmiklósi uradalmak. Ezt követően azon Schönborn családfők biográfiai adatait és intézkedéseit ismertetjük, akik döntő szerepet játszottak a domínium életében. Vizsgálódásunkat a XVIII. század elejétől a XX. század kezdetéig végezzük.

I.1. A munkácsi-szentmiklósi uradalom az első Schönborn grófok idején.

A munkácsi-szentmiklósi uradalom a maga idejében Közép-Európa egyik legnagyobb birtoktette volt, amely Bereg vármegye területéhez tartozott.¹¹ Az egykori Bereg vármegye a királyi Magyarország északkeleti részén helyezkedett el. Északról Galícia, északnyugatról Ung, keletről Máramaros, délről Ugocsa és Szatmár, délnyugatról Szatmár vármegye határolta.¹² Területe 1900-ban 3 727 négyszögkilométer.¹³ A megye területén számos nemesi birtok volt található, melyek közül a nagyobbak a bilkei-, ilosvai-, komlósi- és Lónyay-uradalmak voltak. Kiemelkedett azonban mindközül a munkácsi-szentmiklósi, amely Bereg vármegye területének a 66 %-át tette ki. Az uradalom területe összefüggő egészet alkotott az Északkeleti-Kárpátok hegyeitől le egészen a Beregszász–Nagymuzsaly szőlővidékig, valamint a Tisza-parti rónaságig.¹⁴

Az uradalom a Schönbornok előtt a Rákóczi család tulajdonában állt. A II. Rákóczi Ferenc sikertelen szabadságharcát lezáró szatmári békét (1711) követően a kincstár kapta meg az óriási birtokot. Ez ekkor – a munkácsi és szentmiklósi uradalmakkal együtt – 31 várost, 681 falut és 105 pusztát, összesen kb. 1 900 000 kataszteri hold földet tett ki. A kincstár a megszerzett területeknek csak egy részén vezetett be saját gazdálkodását. Birtokainak jelentős hányadát az uralkodó eladományozta, ami lényegében kiárusítást jelentett. E birtokokból elsősorban azok a főurak kaptak, akik a szabadságharc idején is az uralkodóház oldalán álltak. Pálffy János gróf, aki a szatmári békét az uralkodó megbízásából megkötötte, először a

¹¹ MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan: *Encyclopedia of rusyn history and culture*. Toronto, 2002, University of Toronto Press. 335. (Továbbiakban: MAGOCSI–POP 2002).

¹² SEBESTYÉN Zsolt: *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza, 2010, Bessenyei Könyvkiadó. 5. (Továbbiakban: SEBESTYÉN 2010).

¹³ *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben*. VI. kötet. Budapest, 1900, Magyar Királyi Államnyomda. 417. (Továbbiakban: OMM 1900).

¹⁴ SAS 1955: 75.

munkácsi uradalmat kapta, majd később ezt kicserélték a makovikai uradalommal. A birtokadományozásoknál a cél elsősorban az volt, hogy idegen családok jussanak magyarországi földekhez, s háttérbe szorítsák a magyar főnemességet. Másodsorban, a magyar főnemességet akarták a dinasztia iránt még inkább elkötelezni.¹⁵

Ugyanígy történt a munkácsi és szentmiklósi uradalmakkal is. 1724-ben a munkácsi latifundiumot egy Hager nevű német származású báró vette haszonbérbe, 8 évre.¹⁶ A bérlet lejárt előtt azonban 1726-ban III. Károly király¹⁷ Schönborn Lothár Ferencnek adományozta azt, a munkácsi vár kivételével.¹⁸ 1726-ban szentmiklósi és munkácsi uradalom hatalmas területtel rendelkezett. A nagy erdőkön, legelőkön és szántóföldeken kívül egy jelentős város (Munkács), három vár, hat mezőváros és 181 falut foglalt magába.¹⁹

Schönborn Lothár Ferenc (ld. 1. sz. melléklet) mainzi érsek és választófejedelem a Habsburg-ház iránt tanúsított hűsége miatt kapta a birtokadományt. Már 1711-ben mainzi választófejedelemként támogatta a későbbi VI. Károly német-római császárrá választását, majd anyagilag is pártolta az uralkodót. A XVIII. század eleji törökkel folytatott harcok során, saját költségén szervezett egy dragonyos ezredet, amit Schönborn-ezrednek neveztek és az 1717. évi belgrádi ostrom alkalmával is a császáriak oldalán vett részt. Az ezred parancsnoka gróf Schönborn Anzelm Ferenc császári tábornagy,²⁰ a mainzi érsek unokaöccse volt.²¹

Lothár Ferenc a család vagyonának egyben tartása végett 1711 hitbizományt²² hozott létre, melynek hivatalos szerződését csak 1719. november 17-én írták alá a család férfitagjai. A hitbizomány osztrák és német birodalmi ágra oszlott, élére gróf Schönborn Bucheim Wolfsthal Ferenc Ervin és gróf Schönborn-Bucheim Wolfsthal Anzelm Ferenc került. Megállapították az öröklési rendszert, valamint, hogy a vagyon birtokosa egy év és egy nap

¹⁵ KANYAR József: *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv 20. Kaposvár 1989. 35-36. (Továbbiakban: KANYAR 1989).

¹⁶ BOTLIK József: *Gát*. Budapest, 2001, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. 47. (Továbbiakban: BOTLIK 2001b).

¹⁷ Magyar királyként III. Károly, német-római császárként VI. Károly néven uralkodott.

¹⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), gróf Schönborn család iratai. (A munkácsi-szentmiklósi uradalom irataival együtt). F.1500, op. 1, od. zb 17. l. 1-4.

¹⁹ PAVLENKO, Georgij Vasziljevics: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII-XIX. században. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 35. (Továbbiakban: PAVLENKO 1997).

²⁰ Császári tábornagy, az aranygyapjas-rend tagja, 1729-ben honfiúsítást nyert.

²¹ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. 3. kötet. Ungvár, 1881, Pollacsek Miksa Könyvnyomdája. 593-594. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1881b).

²² A hitbizomány, szorosabban családi hitbizomány (fideicommissum familiae), olyan rendelkezés volt, amellyel valaki – az alapító – bizonyos vagyont minden jövődő vagy legalább több nemzedékre a család elidegeníthetetlen vagyonának nyilvánított. A hitbizomány célja a családi vagyon egy kézben tartása, szétforgácsolódásának megelőzése.

alatt köteles megházasodni a család jövőjének fenntartása végett. A birtok örököse pedig csakis római katolikus vallású lehetett.²³

Gróf Schönborn Lothár Ferenc 1729-ben meghalt, de a munkácsi és szentmiklósi uradalmakat egy 1728. szeptember 29-én kelt szerződésben átruházta unokaöccsére, gróf Schönborn Frigyes Károly bambergi és würzburgi püspökre. Az 1731. június 4-én kelt királyi adománylevél értelmében a hitbizomány Frigyes Károly (ld. 2. sz. melléklet) tulajdona marad annak haláláig, majd első szülöttségi sor szerint Schönborn Anzelm Ferenc fiai öröklik.²⁴

Frigyes Károly volt tulajdonképpen az első Schönborn gazda a régi Rákóczi-birtokon.²⁵ Magas rangú világi és egyházi méltóságként, kevés ideje maradt arra, hogy személyesen foglalkozzon birtokával. 1731-ben Bauer Albertet küldte Munkácsra saját megbízottjaként.²⁶ Frigyes Károly nevéhez fűződik a nagyarányú német betelepítés a domínium területére. A kincstári igazgatás idejét ugyanis igencsak megsínylelték a latifundium lakói. 1712-ben pestis szedte áldozatait, majd az ezt követő években sorra rossz volt a termés, amit tovább nehezített, hogy a helyieknek a császári katonák ellátásáról is gondoskodniuk kellett.²⁷

A gróf 1730 tavaszán kapott engedélyt az udvartól arra, hogy falvaiba 100 német parasztcsaládot telepítsen.²⁸ Megbízottai Bambergben, Mainzban, Regensburgban igyekeztek olyan földműveseket találni, akik katolikusok voltak, és hajlandónak mutatkoztak az áttelepedésre. Az első letelepedők között sok volt az iparos. Schönborn Frigyes Károly az új lakhelyen való házépítéshez minden egyes családnak 120x180 láb telket, valamint megművelhető földet ígért.²⁹

Az első telepesek Munkácsra 1730. szeptember 9-én érkeztek Bambergiből, összesen 8 család, 55 fő. Október 30-án még 8, november 10-én 7, majd december 6-án újabb 2 család telepedett le a városban. A következő évben még 5 alkalommal 150 fő, 1732-ben 26 fő, 1733-ban pedig további 5 fő érkezett. A telepesek az engedményeik által kedvezőbb helyzetbe kerültek, mint az itteni lakosság. Az első települési hullámot követően csak 1746. május 24-én

²³ LEHOCZKY 1881b: 595–597.

²⁴ BALAJTHY József: *Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statistikai leírása*. Debrecen, 1836, Nyomtatott Tóth Lajos által. 65. (Továbbiakban: BALAJTHY 1836).

²⁵ SAS 1955: 9.

²⁶ LEHOCZKY 1881b: 597.

²⁷ MAGOCSI–POP 2002: 335–336.

²⁸ OMM 1900: 422.

²⁹ Amennyit a norma szerint 2 lóval, vagy 2 ökörrel, valamint 6 napi munkával meg tud művelni. A letelepedők kötelesek voltak háziállatokat nevelni, szekeret és más gazdasági szerszámokat tartani, valamint 100 forintjuknak kellett lenni ahhoz, hogy családonként biztosíthassák munka- és életfeltételeiket. Az utazási- és vámköltségeket az uradalom vállalta magára, mely számára hetente 1 napot szekérrel, vagy 2 napot gyalog kellett dolgozniuk. A szerződés arról is említést tett, hogy ezeket a kötelezettségeket azonban készpénzzel meg lehet váltani. Lehetőségként szerepelt még, hogy mentesültek 6 évre az adók és 3 évre a tized fizetése alól. A szőlőtermelők ugyanilyen kötelezettségek alól 8 évre kaptak mentességet. Kézművesek és iparosok is ugyanannyi földet kérhettek, mint a parasztok.

jelazte Frankföldröl 25-30 család a munkácsi uradalomba való áttelepedési szándékát, akik már Beregszászban találtak új otthont maguknak.³⁰

1846. június 25-én meghalt Schönborn Frigyes Károly. Utóda a munkácsi-szentmiklósi uradalom élén Schönborn Anzelm Ferenc fia, Ervin Jenő lett. Mivel ekkor még kiskorúnak számított, így helyette Schönborn Ferenc György trieri érsek és édesanyja Mária Terézia Schönborn-Menfort grófnő irányították a birtokot.³¹

A grófnő 1749. december 9-én új áttelepedési feltételeket bocsátott ki, amellyel tovább folytatódott a német betelepítés. Ennek hatására újabb német falvak alakultak Munkács körzetében. 1750-ben 8 család telepedett át Würzburgból Pósházára, 19 család pedig Beregszászba.³²

1752-ben Ervin Jenő beregi főispánná való beiktatása után átvette a munkácsi domínium irányítását.³³ Az 1764-1774 közötti években újabb 155 német család telepedett le az uradalom területén.³⁴ A jelentős beruházásoknak, valamint az új telepítéseknek köszönhetően a domínium jövedelme is növekedni kezdett: 1753-ban 19 186 forint 31 krajcárt, 1757-ben 23 436 forint 49 krajcárt tett ki.³⁵

1775-ig Bereg vármegye és az uradalom különálló közigazgatási egységet képeztek. Ezt követően a domínium betagoiódott a megyébe, amelyen belül teljes autonómiával rendelkezett.³⁶ A munkácsi-szentmiklósi latifundiumnak saját bírósága, börtöne, rendszete volt. Közös ügynek számított viszont az adófizetés és a katonaállítás, melyet a királyi kamara együttesen vetett ki az egész megyére.³⁷

A királyi adományozás után csaknem 40 év múlva, 1764-ben a királyi főügyész pert indított a birtokadomány visszaszerzéséért egy 1514., majd egy 1518. évi törvénycikkre hivatkozva, mely szerint az uradalom elidegeníthetetlen királyi birtoknak minősül.³⁸

Hosszas pereskedés után a Schönbornokat megfosztották birtokuktól. Ezután az a kassai kincstári igazgatóság irányítása alá került, közvetlenül azonban az ungvári kincstári főnökség állt az élén, melynek vezetője Csató Ádám, kincstári tanácsos, míg Munkácson, mint az uradalom központjában tisztartónak Bósz Jánost nevezték ki. A munkácsi-szentmiklósi

³⁰ PAVLENKO 1997: 36–38.

³¹ BALAJTHY 1836: 66.

³² PAVLENKO 1997: 38–39.

³³ BALAJTHY 1836: 66.

³⁴ PAVLENKO 1997: 38–39.

³⁵ LEHOCZKY 1881b: 600.

³⁶ LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája. I. kötet.* Ungvár, 1881, Pollacsek Miksa Könyvnyomdája. 403–404. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1881a).

³⁷ SAS 1955: 33.

³⁸ BOTLIK 2001b: 52.

uradalom területén 1781-ben összeírást tartottak, amelynek során 876 és háromnyolcad jobbágytelket, 1348 házas és 216 házatlan zsellért írtak össze.³⁹

1792-ben császári közbenjárásra Ervin Jenő mégis visszakapta munkácsi birtokát, melyet január 20-án ünnepélyes keretek között adtak át a gróf képviselőjének, Lónyay László alispánnak. A munkácsi-szentmiklósi uradalmakat a kincstári birtokok közül végleg eltávolították és örökösen a Schönbornoknak adományozták. Az átadás napján a gróf új tisztikart állított az uradalma élére, többek között Bősz Jánost⁴⁰ prefektusnak, ügyésznek Neupauer Sámuel, pénztárnoknak Cserszki Andrást, udvarbíróvá Rehuss Józsefet és Farkas Simont nevezte ki. Ezt követően gróf Ervin Jenő egészen 1801. július 25-én bekövetkezett haláláig volt a domínium tulajdonosa.⁴¹

I.2. A munkácsi-szentmiklósi uradalom a XIX. század első felében

1801. augusztus 16-án az uradalom Ervin Jenő fiára, Schönborn Fülöp Ferencre szállt. Októberben I. Ferenc király Bereg vármegye főispánjává nevezte ki Fülöp Ferencet, és 1803. június 27-én pedig megtörtént az ünnepélyes beiktatása is.⁴²

1804-ben az új gróf átszervezte az uradalom belső szerkezetét. A latifundium élén az oberamt-nak nevezett jószágkormányzóság állt, melynek tagja a prefektus, az ipari és bányászati ügyek asszesszora,⁴³ a mezőgazdasági asszesszor és az ügyész voltak. A négy tisztviselő hetente, péntekenként tartott üléseket. Az elnöki teendőket a prefektus látta el, aki a feladatok kiosztásáért is felelt, az ő helyettese az első asszesszor volt. Az uradalomnak Bécsben működött még egy kormányzósága, ami a nagyobb ügyekben döntött.⁴⁴

Az Európában 1796 és 1815 között zajlott napóleoni háborúk 1805-ben már közvetlenül Magyarországot is érintették, ezért október 31-én a pozsonyi országgyűlés elrendelte a nemesi felkelés⁴⁵ kihirdetését. Ennek keretében a Schönborn-uradalomnak 23 lovas és 138 gyalogos katonát kellett kiállítania és 24 ezer forint hadisegélyt fizetnie.⁴⁶

³⁹ LEHOCZKY 1881b: 600–601.

⁴⁰ Egészen 1808-ban bekövetkezett haláláig maradt a domínium élén.

⁴¹ BALAJTHY 1836: 66–67.

⁴² Uo. 67.

⁴³ Asszesszor valamilyen hatósági testületnek, tanácsnak tagja, ülnök, aki a testület gyűlésében tagsággal, szólási és rendszerint szavazati joggal is bír. A német államokban, bírói és közigazgatási hivatalnokokat neveztek asszesszoroknak.

⁴⁴ SAS 1955: 39.

⁴⁵ A nemesi felkelés vagy inszurrekció (latinul *insurrectio*) a közép- és újkori Magyarország egyik alapvető hadszervezési formája, amely ténylegesen az 1809-es győri csatáig maradt fenn.

⁴⁶ BOTLIK 2001b: 53–54.

Mindeközben a munkácsi-szentmiklósi uradalom is igyekezett kihasználni a háborús konjunktúra lehetőségeit. Ez az akció a korábban említett Bósz János prefektus nevéhez fűződik, melynek eredményeként 1796 és 1803 között exportálták a domínium szálfáit Munkácstól, egészen Danzig (ma Gdansk) városáig. Az első szállítmány 1798-ban érkezett meg a kikötőbe. A várt nyereség azonban, elsősorban Anglia tengeri blokádja miatt elmaradt. Az 1803-ban készült könyvelés kimutatta, hogy az üzlet veszteséggel zárult, így további exportszállítmányokat nem indítottak.⁴⁷

A munkácsi-szentmiklósi domíniumról 1807-ben készült újabb összeírás. Területe ekkor 2 531 km², ami kb. 440 ezer holdnak felelt meg.⁴⁸ Az összeírás úrbéri birtokként 1956 háromnyolcad jobbágy, 645 házas-, 233 házatlan zsellérelket, 86 hatnyolcad szabados-, illetve pusztatelket, valamint hét házas és hat zsellért jegyzett fel. Az előző 1781. évi felméréssel összehasonlítva szembeűnő a jobbágytelkek számának több mint kétszeres, 1080 portával való növekedése. A házas zsellérek száma viszont 1348-ról 645-re csökkent, a házatlan zselléreké közel azonos maradt.⁴⁹

A uradalmi jószágkormányozóság élén Bósz János halála után, 1808 és 1812 között Dercsényi János⁵⁰, majd 1828-ig Edvi Illés Mihály, 1828-tól pedig egészen 1846-ig Freyseysen Dániel⁵¹ állt.⁵² Schönborn Fülöp Ferenc idejében az uradalomnak három technikai ipari üzeme volt: a timsógyár, a hamuzsír-készítés és a Frigyesfalván működő vasgyár.⁵³

Freyseysen idejében nagy volt az igény a vasárúk iránt, így miután prefektussá lépett elő, azonnal jelentette is ezt a Bécsben élő grófnak. A munkácsi uradalomban a XIX. századi Magyarország egyik legjelentősebb öntödéje működött. Magának a vasgyártásnak több évszázadokra visszanyúló múltja volt a domínium területén. 1814-ben jelentek meg először ún. műöntvények, azelőtt főleg mezőgazdasági eszközöket, öntöttvasat és kályhákat készítettek.⁵⁴

A hamuzsír-készítés is nagy múltra tekintett vissza az uradalomban, mivel annak területét jórészt erdők borították és a termeléshez nem volt szükség különösebb technikai

⁴⁷ SAS 1928: 5–32.

⁴⁸ SAS 1955: 39.

⁴⁹ BOTLIK 2001: 53–54.

⁵⁰ Érdekesség, hogy Dercsényi János prefektusnak Kazinczy Ferenc, Júlia nevű húga volt a felesége, akitől két fia is (Pál és János) született.

⁵¹ Hivatása szerint jogász volt, s kincstári szolgálatból került 1814-ben Munkácsra, ahol mint ügyészt alkalmazták az uradalom főhivatalában.

⁵² LEHOCZKY 1881b: 618.

⁵³ SAS 1955: 55.

⁵⁴ PUSZTAI László: *A munkácsi vasöntöde jelentősége*. Budapest, 2005. Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma. 10-12. (Továbbiakban: PUSZTAI 2005).

eszközökre. A timsógyártás viszont csak az 1830-as években jelent meg a latifundium területén a Dercsenyi-család kezdeményezésére. A munkácsi domínium területén további gazdasági ágazatok voltak még a faeladás, makkoltatás, bor- és szesztermelés, juhtenyésztés és a mezőgazdaság is.⁵⁵

Az uradalmat 1831-ben öt tiszttartósági (provizorátusi, azaz gondnoksági) kerületre,⁵⁶ valamint nyolc ispáni járásra⁵⁷ osztották fel. Az intézkedés célja a jobbágyok munkaerejének jobb kihasználása és a terménytized eredményesebb beszedése. 1839 nyarán Ferenc Fülöp elsőszülött fia, Teodor látogatást tett a munkácsi domínium területén, ahol mindent kielégítőnek talált. 1841. augusztus 18-án 73 éves korában Schönborn Ferenc Fülöp elhunyt, decemberben Teodor is követte apját. Így 1842-ben a másodsülött fiú, Károly (ld. 3. sz. melléklet) állt a latifundium élére.⁵⁸

1845 júliusában Schönborn Károly az uradalomba látogatott, ahol számos változtatást eszközölt a szerinte nem megfelelő gazdasági helyzet miatt. Az addigi uradalmi prefektust Freyseysen Dánielt tette felelőssé a problémákért, aki július 15-én le is mondott hivataláról. Helyére Balogh Ferenc került. 1846-ban a gróf elrendelte, hogy a latifundium hivatalos irataiban a latin nyelvet a magyar váltsa fel.⁵⁹

Az 1847-es évet a „nyomasztó közínség” évének nevezik az uradalom irataiban. Verhovina⁶⁰ jobbágysága annyira éhezett, hogy a gróf elengedte a burgonya, káposzta és a bab után járó kilencedet. A Bereg megyei nemesség gyűjtést szervezett az éhezők megsegítésére, mely során 13 000 forint értékű ezüst gyűlt össze. Ebből 6000-et maga Schönborn Károly adakozott. Az összegyűlt összegből főleg élelmiszert vásároltak a rászorulóknak. A következő években gyakran tört ki éhínség a verhovinai jobbágyság körében.⁶¹

Az 1848/49-es események a munkácsi-szentmiklósi uradalomra is közvetlen hatást gyakoroltak. Az április törvényeket 1848. május 8-án hirdették ki Munkácson. A jobbágyi függőség megszűnésével az uradalom mint közhatósági intézmény megszűnt létezni.⁶² A nagybirtok törvényszéke beszüntette tevékenységét és az uradalom fogdáját felajánlották

⁵⁵ SAS 1955: 59– 61.

⁵⁶ Alsóvereckei, szolyvai, (bereg)fogarasi, munkácsi és beregszászi.

⁵⁷ Felsőhraboniczai, hátmegi, volóci, iványi, szentmiklósi, polenai, sztrabicsói és podheringi.

⁵⁸ LEHOCZKY 1881b: 606– 607.

⁵⁹ SAS 1955: 107.

⁶⁰ Történelmi-néprajzi tájegység, Bereg és Máramaros vármegyék hegyvidéki részét jelenti. A Verhovina ruszin kifejezés, amely magyarul „hegyvidéket” jelent. A tájegység központja Alsóverecke volt.

⁶¹ SAS 1955: 108-109.

⁶² LEHOCZKY Tivadar: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben*. Kroó Hugó Kiadása, Munkács, 1899. 16. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1899).

kaszárnnyának. Az 1848-as átalakulás a munkácsi domíniumot terjedelmében is csökkentette, 440 000 holdas birtokából 200 000 hold vált le.⁶³

Az események forgatagában a munkácsi főhivatalnak Béccsel való kapcsolata megszakadt. Schönborn Károly a bécsi zavargások miatt Móra távozott, onnan próbálta tartani az domíniummal a kapcsolatot, de nem járt sikerrel, miután a postaszolgáltatás megszűnt. 1849. február 4-től egészen 1849 szeptemberéig a munkácsi nagybirtok és Bécs között nincs kapcsolat.⁶⁴

1848-49-ben a szervezés alatt álló állami intézményekben sok állás várt betöltésre, ezért több uradalmi hivatalnok is lemondott tisztségéről, hogy közhivatalt vállaljon. Ilyen volt Román Ferenc⁶⁵ is, aki 1848. június 20-án mondott le ügyészi titulusról, mert országgyűlési követté választották.⁶⁶

1849 folyamán közigazgatási és katonai tényezők miatt a domíniumtól pénzt, terményt és nyersanyagot rekviráltak. 1849. február 1-jén a Bereg megyei képviselőtestület felszólította az uradalom prefektusát, hogy az ne folyósítson több pénzt Bécsbe. Az Országos Honvédelmi Bizottmány önálló hadseregének felállításához Bereg megye a munkácsi latifundiummal együtt 985 katonát volt köteles állítani. A vasöntödét már 1848 őszén Jokschmann Károly az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében lefoglalta, ahol a csapatoknak ágyúkat és bajonett lándzsákat készítettek.⁶⁷

1849. június 25-én Kazinczy Lajos ezredes⁶⁸ látogatást tett Balogh Ferencnél és kölcsönképpen az uradalom pénztári készpénzkészletét kérte, amíg ő maga nem kap pénzt a hadügyminisztériumtól. A prefektus erre azt válaszolta, hogy Schönborn gróf engedélye nélkül nem adhat kölcsönt. Megállapodtak, hogy Kazinczy nyílt parancsban megismétli a kérést, így az uradalom 25 000 forintot folyósított neki ezüstben, amiért a beregi főispán, Eötvös Tamás kezességet vállalt.⁶⁹ 1849. augusztus 26-án Carlovitz orosz tábornok

⁶³ SAS 1955: 109–110.

⁶⁴ ОЛАШИН, А.В.: *Історія Закарпаття*. Мукачево, 2009, Карпатська вежа. 106–107.

⁶⁵ Román Ferenc (1804–1868): Munkácson született elmagyarosodott román nemesi családban. Jogi tanulmányokat folytatott. 1895-től Bereg vármegye alügyésze lett, majd ezután táblabíróként táblabíróként tevékenykedett. 1841 – 1845 között a vármegye főjegyzője volt. Ezt követően lett a munkácsi uradalom ügyésze. PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002. 728–730.

⁶⁶ ЛЕНОЦКУ 1899: 21.

⁶⁷ Уо. 79–81.

⁶⁸ Kazinczy Lajos honvédezredes, Kazinczy Ferencnek és feleségének, gróf Török Sophie-nak legifjabb fia, a szabadságharc vértanúja. 1848 júniusában Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területén állomásozó összes magyar egység főparancsnokának nevezték ki. HERMANN Róbert: *Az 1849-1850. évi kivégzések. Aetas*, 2000. 1-2. sz. http://www.aetas.hu/2000_1-2/2000-1-2_tartalom.htm#TopOfPage. [Letöltés ideje: 2017. április 15.]

⁶⁹ ЛЕНОЦКУ 1899: 125–127.

parancsára a beregszentmiklósi kastélyt lefoglalták a munkácsi vár kapitulációja során fogságba esett honvédtisztek számára.⁷⁰

1849 őszén helyreállt az összeköttetés Béccsel. Balogh prefektus szeptember 1-jén és 9-én két részletes jelentést is küldött a központi igazgatóságnak. A gróf válaszlevelében kifejtette, hogy elégedett a főtisztviselők ténykedésével a nehéz időkben, de elítéli azokat, akik elhagyták hivatalukat. 1850. január 1-től az uradalom új gazdasági szervezetet kapott. A gazdálkodást ezután 22 gazdasági hivatal intézte.⁷¹ Négy évvel később 1854-ben Schönborn Frigyes Károly elhunyt.⁷²

I.3. Schönborn-Bucheim Ervin a munkácsi-szentmiklósi uradalom élén

Az általunk vizsgált időszakban Schönborn-Bucheim Ervin állt a munkácsi-szentmiklósi uradalom élén. 1842. november 7-én született Schönborn Frigyes Károly és Bolza Anna gyermekeként. Nagykorúságáig nagyapja, Bolza József gyámsága alatt állt. Felesége, Trautmansdorff-Weinsberg Franciska grófnő, akitől négy lánya és két fia született.⁷³ Az Habsburg császári családdal rokon kapcsolatban állt és osztrák nevelésben is részesült. Magyarul nem beszélt, de gyakran segítette adományaival jótékonyági egyletek működését, iskolák és kórházak felújítását.⁷⁴

1865-től császári és királyi főkamarási rangot kapott.⁷⁵ 1866. november 7-től nagykorúságát elérve megkapta a család magyarországi hitbizományi területeit, de a Stájerországban lévő Hefesensteini, Schönborni, Muhibergi, Göllersdorfi, Mauterni, Rossazi, Arafelsi, Waldöneteini és Dornecki uradalmakat is.⁷⁶ Még ugyanezen év december 27-től Bereg vármegye főispánja lett, egészen 1871-ig. Ebből az alkalomból a szokásos ünnepi beiktatás helyett a munkácsi reáltanodának ötezer forintot adományozott. 1873-tól a Lipótrend középkeresztese lett.⁷⁷

1878-tól Schönborn Ervin személyesen maga vezette a Bécsben, a Renngasse 4. alatt működő uradalmi főkörmányzatot.⁷⁸ Elődjeivel ellentétben aktívabban részt vett a munkácsi-szentmiklósi földek közvetlen irányításában. Azonban ezek ellenére a Bereg megyei földjei

⁷⁰ SAS 1955: 118–119.

⁷¹ Uo. 120–121.

⁷² LEHOCZKY 1881b: 603.

⁷³ NAGY 1863: 99.

⁷⁴ *Bereg* (4. sz.) 1903. január 25. 1.

⁷⁵ CIEGER András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus korában. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 59. (Továbbiakban: CIEGER 1997).

⁷⁶ NAGY 1863: 98–100.

⁷⁷ LEHOCZKY 1881b: 603–604.

⁷⁸ Uo. 619.

leginkább kirándulóhelyként szolgáltak a számára, ahol a vadászati idény alkalmával számos főnemest látott vendégül.⁷⁹ A legnevesebb személy Rudolf osztrák trónörökös volt, aki 1879-ben a gróf meghívására járt vadászaton az uradalomban.⁸⁰ A herceg látogatásának emlékére Schönborn Ervin gróf a Vizniczei-völgyben emlékoszlopot emeltetett.⁸¹

Rudolf osztrák trónörökös 1881. május 10-én tartott menyegzője alkalmából Schönborn Ervin hercegi címet kapott.⁸² Ugyanezen évben belső titkos tanácsossá is kinevezték, ebből az alkalomból Beregszász, Munkács, Verecke és Lucska szegényeinek 150-150 forintot adományozott.⁸³

Az 1885-ös országos kiállítás alkalmával a munkácsi uradalmat bemutató önálló pavilont állíttatott. 1890–1895 között az ő megbízásából épült fel Beregváron a Schönborn-kastély. 1896-ban a millenniumi ünnepekkben is aktívan részt vett, az ünnepség-sorozat alkalmából 10 000 koronát adományozott a munkácsi római katolikus plébániatemplom felújítására. 1896. július 19-én részt vett a munkácsi országos emlékmű átadásán is.⁸⁴ A magyar országgyűlésben és megye gyűlésein csak ünnepélyes alkalmakkor tette tiszteletét.⁸⁵

1864-ben elrendelte a domínium összeírását. Ekkor területe 249 194 holdat tett ki, amelyet hektárban is megjelöltek (143 402 ha).⁸⁶ 1900-ban az uradalom területe 241 271 holdból állt és Bereg megye a 37, 40 %-át tette ki, ezzel pedig Magyarországon a legnagyobb hitbizományi terület volt. Ervin gróf idejében a domínium területén a következő ipari vállalatok működtek: hátmegi és selesztói vasolvasztók, frigyefalvi vasgyár és furnírfűrésztelep. Podheringen sörgyár, tejgazdaság, Munkácson tégláégető, Gáton gőzmalom és olajsajtó, Beregszentmiklóson, Rónafaluban és Selesztón műmalmok, Zsdenyován gőzfűrésztelep, Volócon fűrészmalom és az Oszá-völgyben, timkőbánya Beregszászon, Alsó-Hrabonicán faiparvállalat, szeszgyárak Munkácson és Podheringen, Paszikán, Bisztrán és Malmoson mészégető kemence üzemelt. Ezen kívül fürdőt és hét feltárt ásványvízforrást találhatunk az uradalom területén.⁸⁷

⁷⁹ *Bereg* (4. sz.) 1903. január 25. 1.

⁸⁰ Habsburg–Lotaringiai Rudolf Ferenc Károly József (1858 –1889): trónörökös, osztrák főherceg, I. Ferenc József és Erzsébet királyné egyetlen fia. 1889-ben a mayerlingi vadászcastélyban fiatalkorú szeretőjével, Maria von Vestserával együtt öngyilkos lett. FUTTAKY Gyula: Jókai Mór és Rudolf trónörökös. *Magyar Szalon*, 1894. XX. köt. 387–388.

⁸¹ OMM 1900: 426.

⁸² *Bereg* (18. sz.) 1881. május 1. 4.

⁸³ *Bereg* (21. sz.) 1881. május 22. 4.

⁸⁴ KÖVÁRY László: *A millennium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások*. Budapest, 1897, Athenaeum.

⁸⁵ *Bereg* (4. sz.) 1903. január 25. 1.

⁸⁶ BOTLIK 2001b: 64.

⁸⁷ OMM 1900: 422–424.

Schönborn-Buchheim Ervin 1903. január 20-án éjjel halt meg tüdőgyulladás következtében Bécsben, 61 éves korában. Utóda az uradalom élén elsőszülött fia, Frigyes Károly lett.⁸⁸

Frigyes Károly 1869. február 25-én született Bécsben Schönborn Ervin gróf elsőszülött fiaként.⁸⁹ 1901. április 15-én feleségül vette az olasz származású Terese Dentice di Frassot, akitől egy lánya és egy fia született.⁹⁰ A nő 1909-ben meghalt és a gróf 1910. szeptember 14-én újraházasodott,⁹¹ felesége a tőle 30 évvel fiatalabb Sofia Dentice di Frasso volt, akitől egy fia született 1912-ben, de Bécsben 1922. december 11-én elváltak.⁹²

Frigyes Károlyt apja már merőben más szellemben nevelte fel. Pozsonyban végezte tanulmányait és magyarul is jól beszélt. Az 1890 és 1985 között épült Beregváron is rendszeresen tartózkodott a családjával.⁹³ A hegyvidéki akció Frigyes Károly idején is tovább folytatódott, sőt 1903-ban jelentős bővítésen esett át. Aktívabban részt vett a magyar politikai életben is. Személyes levelezésben állt Tisza Istvánnal,⁹⁴ aki 1904-ben a nagylyucsikai skizmatikus mozgalom nyomán arra kérte Schönbornt, hogy a feszültségeket keltő földínség enyhítésére bocsásson több földet eladásra birtokaiból: „Bizonyára nem kerülte el nagybecsű figyelmedet az a körülmény, hogy Máramaros és Bereg vármegyék némely vidékének gk. ruténsége körében vallási kérdések ürügye alatt olyan államellenes mozgalom indult meg, melyet még csírájában el kell fojtani, illetve lokalizálni, ha az egész Felvidéket az állam, az egyház és az úri osztály elleni általános mozgalom veszélyének nem akarjuk kitenni. [...] Légy meggyőződve, tisztelt barátom, hogy ha a kérelmemet teljesíted, néhány száz, sőt ezer munkás állampolgárát e hazának jótéteményben részesíted, melyért neked az egész nemzet, illetve ennek vezetői csak hálás köszönetet mondhatnak.”⁹⁵

1918-ban jelöltette magát a munkácsi választókerületben képviselőnek a Nemzeti Munkapárt színeiben. Sorra járta a választókerület községeit és hangsúlyozta, hogy Tisza Istvánt tartja a legnagyobb magyarnak, illetve, hogy szükség van a politikai pártok folyamatos

⁸⁸ *Budapesti Hírlap* (21. sz.) 1903. január 20. 6.

⁸⁹ LEHOCZKY 1881b: 604.

⁹⁰ KTÁL. F. 1500, op. 1, od. zb 5349. I. 1–2.

⁹¹ KTÁL. F. 1500, op. 1, od. zb 5349. I. 3–4.

⁹² SHAMÀ Davide: *Titoli nobiliari del Regno di Napoli. Elenco dei titoli napoletani concessi tra il 1458 e il 1860, con i riconoscimenti successivi*. 2015, Claudio Grenzi.
<http://www.famiglienobilinapolitane.it/Genealogie/Dentice%20di%20Frasso.htm>. [Letöltés ideje: 2017. április 21.] (Továbbiakban: SHAMÀ 2015).

⁹³ *Bereg* (4. sz.) 1903. január 25. 1.

⁹⁴ Tisza István (1861-1918): magyar politikus, aki 1903 és 1905, majd 1913 és 1917 között miniszterelnökként tevékenykedett.

⁹⁵ PERÉNYI József: *A ruszinok történetének vázlata 1800–1918*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1954. 266.

csatározásainak háttérbe szorítására, hogy a magyar nemzeti érdekeket minél egységesebben képviselni tudják.⁹⁶

Schönborn Frigyes Károly 1932. március 2-án hunyt el Bécsben.⁹⁷

Az első világháborút követően a Schönbornok helyi birtokai is Csehszlovákiához kerültek. A munkácsi-szentmiklósi uradalom hivatalosan 1928 januárjában szűnt meg a csehszlovák földreform következtében. Ez volt a legnagyobb birtoktest Kelet-Közép-Európában, amelyet felszámoltak ekkor.⁹⁸

A korábban a Rákócziak birtokában álló munkácsi és szentmiklósi uradalmak 1726-ban kerültek a Schönborn család birtokába, a Habsburgok részben azon törekvéseinek eredményeként, hogy a magyar nemességet idegen az osztrákokhoz hű elittel hígítsák fel. Az első két Schönborn gróf nevéhez a németek betelepítése fűződik. Az 1848/49-es események idején láthattuk, mennyire nehéz helyzetbe került az uradalom mikor meg kellett felelnie az egymás ellen harcoló osztrák és magyar fél elvárásainak.

A szakirodalom szerint a Schönbornok sokáig csak jövedelemforrásként tekintettek a latifundiumra, ennek egyik példája, hogy az első ismert személy, aki a családból az uradalom területére látogatott az Schönborn Teodor volt 1839-ban. A vidék és az idegen grófi család közötti kapcsolat Schönborn Ervin idején vált szorosabbá. A korabeli sajtó is említi, hogy a gróf rendszeres látogatásokat tett az uradalmába, vadászatokat szervezett ahová nemesi vendégeket is meghívott. Ezen kívül pedig jótékonykodásáról is ismert volt. 1878 után saját maga vezette a latifundium kormányzatát is. 1890 és 1895 között ő építette a Beregszentmiklósi várkastélyt, amely kifejezetten a főúri vendégek fogadását szolgálta. A források eltérően nyilatkoznak arról, hogy Ervin gróf tudott-e magyarul beszélni, de az biztos, hogy fia, Frigyes Károly már jól beszélte nyelvünket.

⁹⁶ 8 Órai Újság (2. sz.) 1918. január 9. 2.

⁹⁷ SHAMÁ 2015.

⁹⁸ SAS Andor: *Egy magyar nagybirtok történetéhez*. Budapest, 1951, Századunk Kiadó. 3. (Továbbiakban: SAS 1951).

II. FEJEZET.

A munkácsi-Szentmiklósi uradalom részvétele a hegyvidéki akcióban 1897 és 1901 között

A munka második fejezetében a hegyvidéki akció 1897 és 1901 közötti eseményeit szeretnénk bemutatni, különös figyelmet szentelve annak, milyen mértékben vett részt a Schönborn-uradalom annak megkezdésében és munkálataiban. Ezenkívül a hegyvidéki akció azon intézkedéseire térünk ki, melyek a vizsgált időszakban próbálták előmozdítani az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság életkörülményeinek javulását.

II.1. A rutének helyzete a XIX. század végén

A Magyar Királyságban az 1867-es kiegyezés követően gyors gazdasági fejlődés kezdődött. Ennek mértéke azonban nem volt egyforma az ország minden területén. Az elmaradottság főleg az Északkeleti-Felföldhöz tartozó Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros és Zemplén megyéket és az ott élő ruszinokat vagy más néven a ruténeket érintette.⁹⁹

A ruszinok a XIII-XVII. század során települtek be a Magyar Királyság legkeletibb részébe kenézek, illetve soltészek vezetésével, hogy a történelem viharai során elpusztult földesúri birtokokat művelés alá vegyék. Nyelvhatáruk északon a Kárpátok gerince, a Fehér-Tisza forrásvidékétől a Poprád völgyéig húzódott. Délkeleten Huszttól Nagyszőlősig a Tisza, a folyó bal partja – néhány ruszin falutól eltekintve – román nyelvű volt. Huszttól a Zemplén megyei Pásztorhegyig a Kárpátok gerincein ruszinok, a sík vidéken magyarok laktak. A Pásztorhegyen túl a ruszin és szlovák lakosság erősen keveredett, olyannyira, hogy világos nyelvhatárt közöttük nem is lehetett megvonni.¹⁰⁰

A ruszinok történetében jelentős mérföldkő a Rákóczi-szabadságharc, amiben az első perctől az utolsóig kitartottak a fejedelem mellett, aki ezért a „gens fidelissima”, azaz a leghűségesebb nemzet címet adományozta nekik. Amikor II. Rákóczi Ferenc Magyarországra érkezett a Vereckei-hágón keresztül (1703. június 16.), a munkácsi és szentmiklósi uradalom ruszin jobbágjai 161 falujából 1 561 ember állt be a fejedelem seregébe.¹⁰¹

Azonban a szabadságharc bukását követően a Habsburgok büntetése őket is elérte. 1704-ben a szabadságharc kezdetén egy összeírás alapján 95 ruszin faluban összesen 1170

⁹⁹ BRAUN 2011: 7.

¹⁰⁰ BONKÁLÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel–Budapest, 1996, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 9–10.

¹⁰¹ HODINKA Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”*. Pécs, 1937. 38. (Továbbiakban: HODINKA 1937).

jobbágy élt, ugyanakkor 1711-ben 128 ruszin faluban már csak 467.¹⁰² Ennek oka, hogy sok ruszin a szabadságharc után nem tért vissza falujába, hanem a síkvidéken, főleg Szatmár megyében telepedett le, ahol később elmagyarosodtak. Az üresen maradt, elnéptelenedett telkek így visszakerültek a munkácsi-szentmiklósi uradalomhoz. A rutének gazdasági helyzetét tovább súlyosbította, hogy a bécsi kormányzat földelkobzást és súlyos adóterheket vetett ki rájuk.¹⁰³

A XVII. századtól a XIX. századig jelentősen megnőtt a ruszinok létszáma, de ezzel párhuzamosan a földjeiket továbbra sem kapták vissza. Így abból a földből, amiből az 1600-as években 10-12 család élt meg addigra, az 1800-as évekre már 50-100 familiát kellett eltartania.¹⁰⁴

A XVIII. század végén indult a zsidó bevándorlás, melynek oka a Kárpátok hágóin túli hajdamák mozgalomhoz kapcsolódó pogromsorozat volt.¹⁰⁵ Az újonnan betelepülő zsidók egy része, akiket a XIX. század végi szakirodalom kazároknak is nevez, bérletbe vették a Schönborn-uradalom italméréseit és malmait. Egyesek uzorakölcsönöket is juttattak az egyre elszegényedő rutén parasztságnak. Ezzel visszafordíthatatlan lendületet vett az északkelet-magyarországi ruszinok gazdasági hanyatlása.¹⁰⁶

A rutének helyzete a XIX. század végére egyre kilátástalanabbá vált. Gyakoriak voltak az éhínségek. Mivel a kormányzat nem tudott hathatós segítséget nyújtani a problémákra, egyre szembetűnőbb lett, hogy a hegyvidék kis területű, rossz minőségű termőföldjei képtelenek eltartani a lakosságot. A legsúlyosabb állapotok Bereg vármegyében, a szolymai járásban alakultak ki (lásd 1. számú táblázat).¹⁰⁷

A hegyvidéki lakosság emiatt megélhetést keresve, tömegesen vándorolt ki az országból, illetve skizmatikus mozgalom indult közöttük. A mozgalom során elszakadtak a görögkatolikus egyháztól és visszatértek a pravoszláv valláshoz, amely kevesebb anyagi terhet rótt ki rájuk.¹⁰⁸ Az 1870-es évektől kezdődően a hegyvidéki lakosság a jobb megélhetés

¹⁰² POPOVICS Tibor Miklós: *A Szent Korona országa és a ruszinok, mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem leghűségesebb népe, „gens fidelissima”*. Budapest, 2012, Jövő a Szent Korona jegyében – A Magyarok VIII. Világkongresszusa. 202. (Továbbiakban: POPOVICS 2012).

¹⁰³ HODINKA 1937: 41.

¹⁰⁴ BOTLIK 2000: 71.

¹⁰⁵ MAGOCSI–POP 2002: 169.

¹⁰⁶ BARTHA Miklós: *Kazár földön*. Budapest, 1901. 83–90. (Továbbiakban: BARTHA 1901).

¹⁰⁷ GÖNCZI 2007: 14.

¹⁰⁸ MAYER Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. *Történelmi Szemle*, 1971. 1-2. sz. 106.

reményében Magyarország központi területeire, főleg az Alföldre mentek szezonmunkára. Számuk az 1890-es éveket követően különösen megnőtt.¹⁰⁹

A rutének nehéz helyzetével kapcsolatban már a korabeli forrásokban is felmerült, hogy mekkora szerepe volt a munkácsi–szentmiklósi uradalomnak. Több forrásban is említést tesznek arról, hogy a latifundium az 1853-as úrbéri pátens és az 1879-es erdőtörvény során az uradalom dolgozói a jobb földeket az uradalom számára jutatták.¹¹⁰

A korabeli sajtóban azonban olyan írások is megjelentek, amelyek szerint sokkal inkább a rutének alacsony műveltségi szintjével és hozzáállásával van gond, mivel a szintén ruténekkal azonos körülmények között élő német telepések gond nélkül képesek megélni a hegyvidéken.¹¹¹

Schönborn Ervin gróf személyével kapcsolatban többször is szóvá tették, hogy az uradalom vezető tisztségeiben idegeneket alkalmaz, akik nem beszélik a magyar nyelvet. Ez nem teljesen igaz, mivel a gróf már 1881-ben elrendelte, hogy az uradalom minden alkalmazottjának beszélnie kell magyarul.¹¹²

1. sz. táblázat: Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros megyék nemzetiségi megoszlása 1890-ban.

<i>Megye</i>	<i>Nemzetiségek</i>				
	<i>magyar</i>	<i>ukrán</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>román</i>
Bereg	44,7	45,7	8,9	0,5	0,0
Ung	30,2	36,4	4,6	28,0	0,1
Ugocsa	42,9	39,3	6,6	0,0	11,1
Máramaros	13,7	46,4	15,3	0,2	24,2

(Forrás: MAYER Mária: *A XIX. századvégi kárpátukrán agrárnépesség társadalmi szerkezetének statisztikai ábrázolása. Történelmi Szemle, 1961. 3. sz. 333.*)

1896-ban a rutének lakta területeken is folytak a millennium alkalmából szervezett ünnepek, amelynek során az ország vezetői személyesen is láthatták a nemzetiségi lakosság nehéz életkörülményeit. A kormányzat számára is egyre sürgetőbb volt, hogy

¹⁰⁹ MANDRIK Iván: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén a XX. század elején. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 52. (Továbbiakban: 1997).

¹¹⁰ BOTLIK 2000: 70–71.

¹¹¹ *Bereg* (45. sz.) 1898. november 6. 1–2.

¹¹² *Bereg* (22. sz.) 1881. május. 4.

megoldást találjon a problémára. De a hegyvidéki akció elindulására ugyancsak jelentős hatást gyakorolt a Katolikus Néppárt szervezkedése a térségben.¹¹³

II.2. A Katolikus Néppárt szervezkedése. A Bánffy–Firczák-kompromisszum és hatása a hegyvidéki akció létrejöttében.

Az 1896-os esztendőben a millenniumi ünnepek mellett országgyűlési választásokat tartottak. A különféle szervezkedések, puhatolózások már 1895-ben megkezdődtek azzal kapcsolatban, melyik választókerületben, kinek van nagyobb esélye nyerni.

1894. november 14-én Magyarországon megalakult a Katolikus Néppárt, amelyet Zichy Nándor gróf és Esterházy Miklós Móric gróf hozott létre. 1895 őszén a Néppárt Bereg megyei fiókja is megalakult. Elnöke Buzáth Ferenc lett, aki a felvidéki járásban kívánt indulni. A nehéz körülmények miatt a ruszinok között gyorsan nőtt a párt iránti szimpátia. A Néppárt ugyanis követelte, hogy az állam teljesítse az 1868-as nemzetiségi törvényben foglaltakat és a nem magyar népeknek adja meg az őket megillető jogokat. A jelentős földhiány miatt egyre jobban szenvedő parasztok (különösen Bereg vármegyében, ahol még nem indult meg jelentősebb mértékben a kivándorlás) egy új pártfogót látott a Néppártban.¹¹⁴

A máramarosi, ugoicsai és a Bereg megyei főispán 1895-ben tett jelentéseikben beszámoltak Bánffy Dezső miniszterelnöknek a kormánypárt népszerűségének folyamatos csökkenéséről, s egyre inkább hangsúlyozták Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök¹¹⁵ befolyásának növekedését a régióban. Firczák a főispáni jelentések alapján támogatta Bereg vármegyében¹¹⁶ a Néppárt szervezkedését, ami főleg annak volt köszönhető,

¹¹³ BRAUN László: Kivándorlás vidékünkéről a XIX-XX. század fordulóján. *Acta Hungarica*. Ungvár, 2007. Ungvári Nemzeti Egyetem Hungarológiai Központ. 305. (Továbbiakban: BRAUN 2007).

¹¹⁴ MAYER Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*. Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó. 99–101. (Továbbiakban: MAYER 1977).

¹¹⁵ Firczák Gyula (1836 –1912): a bécsi teológia elvégzése után 1861-ben szentelték pappá. Ezután az ungvári püspöki líceumhoz került tanárként. 1876-ban az ungvári papnevelő intézet kormányzójává nevezték ki. 1887-ben szabadelvű programmal parlamenti képviselővé választották, ő lett a közoktatási bizottság elnöke. 1891-től a munkácsi görögkatolikus egyházmegye püspöke. Ő hívta fel elsőként a kormány figyelmét a ruszin parasztság tarthatatlan szociális helyzetére és az ebből fakadó tömeges kivándorlására. 1897-ben megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét, majd ugyanebben az évben XIII. Leó pápától római gróf és pápai trónálló címet kapott. 1903-ban valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott. MAROSI István: *Firczák Gyula (1836-1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai*. http://byzantinohungarica.hu/node/391#_ftn15. [Letöltés ideje: 2017. április 15.]

¹¹⁶ Firczák azért csak Bereg vármegyében állt inkább a Néppárt oldalára, mivel ekkoriban a ruszinok itt éltek a legrosszabb körülmények között.

hogy e párt nemzetiségi programja sokban egyezett az általa patronált Szent Bazil Társulat törekvéseivel.¹¹⁷

1896 januárjában a beregi főispán javaslatot tett a miniszterelnöknek arról, hogyha dr. Hegedüs Béla¹¹⁸ lenne a képviselő a felvidéki járásban, akkor Firczák Gyula valószínűleg őt támogatná Buzáth Ferenc ellenében. A Firczákkal kötendő esetleges megegyezésről korábban a máramarosi főispán is tett javaslatot Bánffy-nak. Így történt, hogy a fővárosban, 1896 márciusában sor került a Bánffy–Firczák találkozóra.¹¹⁹

A találkozóon megkötött ún. Bánffy–Firczák-kompromisszumban foglaltakról egyedül a püspök kézírásos feljegyzése szolgál információkkal:

„1. Az ungvár-czecholnyai görög katolikus paróchia a kincstár patronátusa alatt áll. Rossz a templom, bomladozó a paplak. A Pénzügyminisztérium, mint kegyúr, kivételképpen hathatósabban segíthetne a szegény hitközségen.

2. Ungváron egy feleslegessé vált kincstári épületnek (az ún. kisgimnázium) az egyházmegyei leányintézetnek, igen mérsékelt ár melletti eladását kérelmezem a Pénzügyi Minisztertől.

3. Dr. zendrei Hegedüs Béla köz-, és váltóügyvéd – a parlamentbe.

4. Máramaros-Bereg-Ung és Zemplén vármegyék felvidékén lakó ruthén népnek a megélhetés feltételeit meg kellene adni, miáltal az amerikai tömeges kivándorlás is megszűnnék.

5. Majdnem félmillióra menő görög katolikus hiveimből nincs egyetlen főispán, képviselő, törvényszéki elnök, sem királyi tanfelügyelő.”¹²⁰

A Budapesten megkötött kompromisszum legjelentősebb pontja a 4. volt, amely az alapja lett a kárpát melléki nép felsegélyezésére indított rutén, később nemzetiségpolitikai megfontolásból hegyvidékieknek nevezett akció megindításának.¹²¹

II.3. Az akció megindítása.

¹¹⁷ BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*. Budapest, 1997, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. 118–119. (Továbbiakban: BOTLIK 1997).

¹¹⁸ Hegedüs Béla: Jászberényben született 1850-ben. 1873–1886 között Lónyay Menyhért szolgálatában állt, mint jogtanácsos és jószágigazgató. 1886-tól ügyvédként dolgozott, többek között ő létesítette a budapest-szentlőrinci téglagyárat és vasutat is. 1891-től a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség jog- és jószágkormányzója lett. Hegedüs Bélára azért esett a főispán választása, mivel rokoni kapcsolatban állt Firczákkal, aki ugyanis a sógora volt. Így tehát joggal remélhető volt, hogy Firczák majd a rokonát támogatja Buzáth Ferenc ellenében. Vö. MAYER 1977: 100.

¹¹⁹ Firczák Gyula Rómából érkezett vissza, ezért tartózkodott épp Budapesten.

¹²⁰ MAYER 1977: 99–100.

¹²¹ BRAUN 2011: 7.

A 4. pontnak megfelelően már 1896-ban elkezdődött az úgynevezett közgazdasági mozgalom, amelyet Balajthy Mór szolyvai főszolgabíró és Nedeczey János országgyűlési képviselő vezetett. Céljuk: hitel- és értékesítő szövetkezetek alapítása, kölcsönök biztosítása, fajtiszta tenyészállatok és facsemeték beszerzése volt. Az akció előkészítésének megkezdésére jelentős hatással volt még a szintén a millennium évében megjelent röpirat, amelyet Halász Géza írt *Ötvenezer beregmegyei orosz létkérdése* címen (2. sz. táblázat). Az írás az ország közvéleményét is megrázta, ugyanis először olvashattak róla, milyen körülmények között kell élnie a Bereg megyei ruténeknek.¹²²

Mivel azonban ezek a kezdeményezések nem jártak gyökeres változással, Firczák Gyula munkácsi püspök és 14 helyi országgyűlési képviselő¹²³ memorandumot nyújtott be a miniszterelnöknek *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel.¹²⁴

A hegyvidéki akció hivatalosan 1897. február 4-én kezdődött el egy Budapesten tartott értekezleten, ahová Firczák Gyula meghívta Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros megyék országgyűlési képviselőit. A résztvevők megállapodtak, hogy a négy vármegyébe küldöttségeket menesztenek, akik felméri az ottani helyzetet, majd memorandum formájában fogalmazzák meg észrevételeiket.¹²⁵

2. sz. táblázat: Az uradalmi gazdasági birtok kimutatása a rutének helyi eloszlásáról, illetve a nekik jutó földekről (holdban számolva).

Fővölgy	Községek	Rutének	Szántó és kert	Rét	Legelő	Összesen
Druszina (1 családra jut)	11	5100	931	1838	4981	7750
			0,81	1,6	4,46	6,93
Vicsa (1 családra jut)	7	3100	2011	1694	7772	11477
			2,85	2,4	7,77	13,02
Zsdenyova (1 családra jut)	11	2100	317	920	1572	2806
			0,61	2,0	3,4	6,01
Verecke (1 családra jut)	21	4560	1660	1200	5096	7956
			1,66	1,2	5,81	7,96
Pinye (1 családra jut)	10	3700	437	1561	4049	6074
			0,53	1,91	5,0	7,41
Összesen			5346	7213	23 470	36 029

¹²² BOTLIK 2000: 73.

¹²³ Névszerint: Szaplanczay Miklós, Lirányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, báró Perényi Zsigmond, Lónyay Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gróf Sztáray Gábor, Komjáthy Béla, Hegedüs Béla. Az itt felsorolt képviselők mindegyike szabadelvű, illetve kormánypárti volt, mivel az 1896-os választásokon egyetlen néppárti jelölt sem győzött. Ily módon a Bánffy-Firczák-paktum elérte politikai célját. MAYER 1977: 220.

¹²⁴ MAYER 1977: 221.

¹²⁵ BOTLIK 1997: 121.

(Forrás: HALÁSZ Géza: *Ötvenezer bereg megyei orosz létkérdése*. Munkács, 1896, Farkas Kálmán Könyvnyomdája. 4.)

Az első értekezlet után egy hónappal, 1897. március 7-én újabb, a kormánynak benyújtandó memorandumok készültek el. Ezúttal külön szaktárcánként terjesztették elő javaslataikat. Többek között Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszternek javasolták, hogy állítsanak fel állami elemi iskolákat ott, ahol legalább 30 tanköteles van. Illetve emeljék fel az állami iskolákban a hitoktatást végző lelkészek és az okleveles tanítók fizetését 400 Ft-ra. Dániel Ernő kereskedelmi minisztertől kérték a házi szövőipar fejlesztését, a gépi hímzés meghonosítását, a halina- és gubaanyag készítésére alkalmas szövőszekek fölállítását. A Lukács László pénzügyminiszternél azt indítványozták, hogy a tárcákhoz előterjesztett beadványokban lefektetett tennivalók megvalósításához biztosítsa a pénzügyi fedezetet. Ezen kívül töröljék el a hegyvidéken lakók öt évnél régebbi adóhátralékait, a közterheket évenként csak egyszer, a legalkalmasabb időben hajtsák be.¹²⁶

Az akció megkezdésében nagy szerep jutott Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek¹²⁷ is. Három hónappal a memorandumok benyújtása után, 1897. június 23-án Darányi bejelentette, hogy Schönborn–Bucheim Ervin haszonbérbe kívánt adni 13 549,5 kataszteri holdnyi földet a szolyvai járásban, ahol épp a legrosszabb volt a rutének helyzete. A földművelésügyi miniszter tárgyalásokat folytatott a gróffal, aminek eredményeképpen a munkácsi–szentmiklósi uradalom hegyi gazdaságaiból, mintegy 18 000 kataszteri holdat 25 évre az állam bérbe vett. Az egyezés szerint a közterheket az uradalom a saját anyagi erejéből köteles viselni. Az épületek karbantartását az államkincstár vállalta, de az ehhez szükséges összes építési anyagot az uradalomnak díjtalanul kellett biztosítania.¹²⁸

Darányi Schönborn gróffal megállapodott arról is, hogy a bérlet egyik majorjában a járás összes községeinek tenyészállat-teleltető állomást, illetve elszórtan néhány paraszti mintagazdaságot létesítenek. A bérleti díjakat az első 12 esztendő után emelheti csak a domínium 20%-kal, de ha ehhez az államkincstár nem járul hozzá, a szerződés felbontható. A bérösszeget a bérlőknek negyedévenként elosztva, előre kellett fizetni. A földművelésügyi

¹²⁶ KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötet. 1892–1900. Budapest, 1956, Tankönyvkiadó. 528–531. (Továbbiakban: KEMÉNY 1956).

¹²⁷ Darányi Ignác (szül. Budapest, 1849 – megh. Budapest, 1927): jogász, 1881-1905 között szabadelvű parlamenti képviselő. 1893-tól a Szabadelvű Párt, 1895-től az országgyűlés alelnöke. 1895-1903, majd 1906-1910 között földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. Nevéhez fűződik a filoxéra által elpusztított szőlők felújítása, valamint a termelő-, fogyasztó- és hitelszövetkezetek felkarolása. Gazdasági tanfolyamokat szervezett a népnek, ő irányította a rutén és a székelyföldi gazdasági akciót. Kenyeres Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon* I. (A–K). Budapest, Akadémiai Kiadó. 1967. 348.

¹²⁸ BOTLIK 2000: 78.

miniszter végül felhatalmazást kért a minisztertanácstól, hogy az 1897-ben felmerülő haszonbérleti kiadásokat, illetve kezelési költségeket a földművelésügyi minisztérium költségvetéséből fedezhesse, s erről a következő évi büdzsében is gondoskodhassanak.¹²⁹

A minisztertanács június 23-i tárgyalását követően engedélyezte Darányinak, hogy a kormány nevében végül 12 622 kataszteri hold területet vegyen bérbe a Schönborn-uradalomtól évi 22 719 Ft-ért, amelyet a tervek szerint szétosztanak¹³⁰ az arra rászoruló rutén parasztek között.¹³¹

A júniusi tárgyalást követően a földművelésügyi miniszter tovább folytatta a hegyvidéki akció megkezdett munkálatait. 1897. október 3-án, majd november 4-én magához hívatta Egán Edét,¹³² aki a minisztérium korábbi munkatársa volt. Egán Edére azért esett a választás, mert korábban már kutatta az alpesi jellegű gazdálkodás magyarországi lehetőségeit, aminek meghonosítására a Kárpátok északkeleti vidékét (főleg Bereget, Máramarost és Ugocsát) alkalmas terepnek tartotta.¹³³

A Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának ülésén, 1890 tavaszán előadást is tartott a témáról. Ebben bemutatta a hegyvidéki nép elmaradott állapotát. Szerinte a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a rutén lakosság nem alkalmazkodott az éghajlati és talajviszonyokhoz, hanem a terméketlen talajt is szántja, ahelyett, hogy legelőnek használná.¹³⁴

Egán Ede a megbeszélések követően 1897. november 5-én Bereg vármegyébe utazott az ottani helyzet behatóbb vizsgálatára.¹³⁵ 1898. január 25-én Egán benyújtotta bizalmas jelentését a minisztériumnak, amiben összefoglalta javaslatait az akcióval kapcsolatban. A jelentését három fejezetre tagolta:

„I. Javaslat a gróf Schönborn-féle munkácsi és szent-miklósi hitbizományi uradalmakból az államkincstár által bérbevett hegyvidéki gazdaságok felhasználására nézve.”

¹²⁹ KEMÉNY 1956: 533–534.

¹³⁰ A földek szétosztása csak később kezdődött meg, mikor Egán Ede került az akció élére.

¹³¹ KAZY 1904: 8.

¹³² Egán Ede, borostyánkői (1851, Csáktornya –1901, Ungvár): édesapja ír származású. Gazdasági szakember, iskoláit Szombathelyen, Hallóban és Bécsben végezte. 1883-1890 között az országos tejgazdaság felügyelője, 1890-től három évig felesége poroszországi birtokait igazgatta. 1897-ben miniszteri biztosi címmel kinevezték a hegyvidéki akció élére. 1901. szeptember 20-án máig tisztázatlan körülmények között meghalt. MAGOCSI-POP 2002: 110.

¹³³ GÖNCZI 2007: 37.

¹³⁴ *Köztelek* (75. sz.) 1901. szeptember 25. 2.

¹³⁵ POPOVICS 2012: 206–207.

A Darányi által bérbevett földek (lásd 3. sz. táblázat) jelentős része legelőből állt. Ezért az első részben kérte, hogy az akciót először csak a szolyvai járás 56 községére terjesszék ki, ahol a ruténeket a korszerű havasi állattenyésztés fortélyaira kell megtanítani.¹³⁶

3. sz. táblázat: A Schönborn-uradalomtól bérbe vett területek 1897-ben.

Művelődési ágak szerint	Területe	
	<i>Hold</i>	<i>Négyszögöl</i>
Szántó	3124	171
Kert		1501
Rét	1482	1456
Legelő és havasi legelő	7369	1397
Erdei legelő	614	573
Összesen	12 622	192

(Forrás: KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 1–2.)

„II. A rutén kérdés.”

A második részben Egán a rutének nehéz helyzetének okait elemezte. A nyomor elsődleges okát abban látta, hogy az 1853. évi úrbéri pátenst¹³⁷ követően évtizedeken át helytelenül hajtották végre az úrbéri rendezést. A rutén parasztnak a legrosszabb és legtávolibb földeket adták, ráadásul a kaszálók, a rétek, a legelők és az erdők nagy részétől is megfosztották őket.

Az élelmiszerek árai 15-20%-kal magasabbak voltak, mint Budapesten, a jövedelmek pedig jóval alacsonyabbak. Egán a szegénység másik okát a galíciai zsidóság bevándorlásában látta. Ugyanis a zsidók egy része uzsorahiteleket jutatott a helyi parasztnak, amelynél a legkisebb kamat 30% volt. Mindezek mellett a miniszteri megbízott nem hallgatta el a közigazgatási tisztviselők visszaélésait sem.¹³⁸

„III. A Kárpátok menti földművelő nép gazdasági helyzetének fejlesztése iránti javaslat.”

Az utolsó részben Egán kifejtette, hogy Magyarország hegyvidéki megyéiben megvannak a lehetőségei a svájcihoz hasonló havasi állattenyésztés és rétgazdálkodás

¹³⁶ KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 1–2.

¹³⁷ Az 1853. március 2-án kiadott császári nyílt parancs kimondta az úrbéri kapcsolatból származó jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntetését. Elismerte, hogy az úrbéres földek állami kárpótlás mellett a paraszt tulajdonába mennek át (ez kb. 10,2 millió katasztrális hold területet érintett).

¹³⁸ KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 9–17.

megvalósításához. Amihez azonban szükség van a kincstár összesen 104 658 katasztrális holdnyi havasi legelőjének bérbe adásához, hitelszövetkezetek létesítéséhez. A segélyező akció időtartamára vonatkozóan Egán évtizedeket szánt az akció kifejtésére, és nem várt gyors, látványos eredményt. Ahogy később híressé vált mondásában is megfogalmazta: „a ruthén kérdés ma elsősorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés.”¹³⁹

1897 végén Darányi kinevezte Egánt az akció élére, aki miniszteri megbízottként irányított a továbbiakban.¹⁴⁰ Az 1898. január 25-én benyújtott bizalmas jelentését és javaslatait csak két és fél hónap múlva, május 21-22-én vitatták meg a Földművelésügyi Minisztériumban, és ekkor döntöttek az akció további menetéről.¹⁴¹

1898. március 28-án Szolyván¹⁴² megalakult a hegyvidéki miniszteri kirendeltség, amellyel hivatalosan útjára indult a magyar állam által anyagilag támogatott hegyvidéki akció. Ugyanezen a napon tartották meg az első bizottsági üléseit március 28-án Munkácson, április 21-én pedig Szolyván. Egán javaslatára a munkácsi országgyűlési képviselő mellett néhány görögkatolikus lelkészt és a munkácsi uradalom több gazdatisztjét és főerdészét is bevonták a szervezőbizottság munkájába.¹⁴³

Az alakuló ülést követő hónapokban létrejött a hegyvidéki akciót irányító kirendeltség szervezete, melynek első kinevezett vezetője Egán Ede volt. A kirendeltség közvetlenül a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt állt, vezetője a hegyvidéki miniszteri megbízott, akinek hatásköre kezdetben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területére terjedt ki. Személyzete pedig a minisztériumból kirendelt, valamint külső tisztviselőkből állt.¹⁴⁴

II.4. A hegyvidéki akció munkája 1897-1901 között.

Az Egán vezette hegyvidéki akció 1897 és 1901 közötti működése során három fő területen fejtette ki leginkább tevékenységét: a parasztok földbérlethez való juttatása, tenyészállatok kiosztása, hitelszövetkezetek és áruraktárak létesítése. E kezdeményezéseket a Schönborn-

¹³⁹ KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4. l. 18–29.

¹⁴⁰ BRAUN 2011: 8.

¹⁴¹ BOTLIK 2000: 84.

¹⁴² A hegyvidéki kirendeltség először Szolyva, majd a könnyebb megközelíthetőség miatt Munkács központtal folytatta munkáját.

¹⁴³ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb 2. l. 1.

¹⁴⁴ GÖNCZI 2007: 38.

uradalom is támogatta. Munkánk további részében a munkácsi–szentmiklósi domínium hegyvidéki akcióban betöltött szerepéről kívánunk átfogó képet nyújtani.

II.4.1. A munkácsi–szentmiklósi uradalomtól bérbe vett területek kiosztása a hegyvidéki akció keretén belül.

A szervezőbizottság március 28-án és április 21-én megállapodott a Schönborn-uradalomtól bérbe vett földek szétosztásának feltételeiről. Ez alapján bizottságokat hoznak létre, melynek tagjai helyi lakosok, lelkészek, uradalmi tisztviselő és mindegyik élén a miniszteri megbízott állt, illetve helyettesekén a szolvai járási főszolgabíró Balajthy Mór is felügyelhette a munkát.¹⁴⁵

A szántóföldeket március 28-án három osztályba sorolták (4. sz. táblázat), majd április 21-én, Szolyván rendelkeztek a legelők bérleti díjáról is.¹⁴⁶

4. sz. táblázat: A szántóföldek megállapított bérleti díja a szolvai értekezleten

Osztály	Bérleti díj
I. osztály	6 forint
II. osztály	4 forint
III. osztály	2 forint 50 krajcár

(Forrás: KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb 2. l. 2–3.)

Az díjak megállapításakor a bizottságok arra törekedtek, hogy a földművesek által befizetett többlet fedezze a bérletekkel kapcsolatos egyéb kiadásokat. Eleinte egy év próbaidőre, majd később már tizenegy évre szóltak a szerződések. A bérleti díjat két egyenlő részben, július 15-én és október 1-jén fizették az igénylők. 1900-ban az állam újabb 2 161 holdat vett igénybe a munkácsi uradalomtól (5. sz. táblázat).¹⁴⁷

5. sz. táblázat. A bérletek területe és a bérlők száma 1898-1901 között

Év	Állambérlet kiterjedése	Földbérletben részesített kigazdák száma
-----------	--------------------------------	---

¹⁴⁵ KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb 2. l. 2–3.

¹⁴⁶ Uo. 1–4.

¹⁴⁷ KAZY 1904. 11.

1898	12 622 hold 192 □ öl	4 238
1899	12 622 hold 192 □ öl	4 303
1900	14 782 hold 482 □ öl	5 839
1901	14 789 hold 26 □ öl	6 003

(Forrás: KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904, Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 18.)

A korabeli sajtó is tudósít arról, hogy Egán Ede 1898. május 11. és 16. között a létrehozott bizottsággal bejárta a bérlet földjeit, akikkel közösen döntött a földek kiadásáról. A bizottsági tagok között több uradalmi dolgozó is volt, mégpedig Nedeczey János országgyűlési képviselő, a munkácsi uradalom jószágkormányzója, Balajthy Mór a szolymai járás főszolgabírája, Hrehus jószágigazgató, Haluktovics Bertalan esperes, Papp József serbóci, Romzsa Nesztor szusztkói, Fankovics Antal volóci görögkatolikus lelkészek, Hornoch uradalmi főerdőmester és Komlca Zoltán erdőgondnok.¹⁴⁸

A földosztások célja az volt, hogy mennyiségi és minőségi változást érjenek el, hiszen a ruszinok használatában lévő földterület nagyságának növelése a megélhetésük alapját szélesítette ki. Másrészt az állam által a ruszinokkal kötött bérleti szerződések feltételei szakszerűbb, a természeti viszonyokhoz jobban alkalmazkodó gazdálkodás fejlesztését kívánták elterjeszteni.¹⁴⁹

A bérlőkkel megkötött szerződésben kötelezték őket a rendszeres trágyázásra, a árvizek elleni védekezésre, a bokrok és cserjék folyamatos irtására, a bérterülethez vezető utak rendben tartására, a legelőkön a vízfolyások tisztántartására. Ezzel a föld minél megfelelőbb megművelését akarták ösztönözni. A földek kiosztása tekintetében a kirendeltség azt tartotta szem előtt, hogy leginkább rászorulóknak jussanak bérlethez. A bérletekkel való visszaélések elkerülésére az akció során minden egyes bérlővel külön szerződést kötöttek.¹⁵⁰

II.4.2. Vetőmagkiosztás a hegyvidéki akció során.

Szorosan kapcsolódott a földművelés fejlesztéséhez a vetőmagkiosztás. A ruszin parasztságnál bevett gyakorlat volt, hogy a termés tisztított részét inkább a piacra vitte, a rosszabb minőségűvel pedig tovább gazdálkodott, ami a vetőmagvak leromlásához vezetett.

¹⁴⁸ *Budapesti Hírlap* (145. sz.) 1898. május. 26. 9.

¹⁴⁹ GOTTFRIED 1999: 199.

¹⁵⁰ KAZY 1904. 11.

Ezen a hegyvidéki kirendeltség jó minőségű vetőmag kedvezményes kiosztásával próbált segíteni, összesen 1000 q magot juttattak el a ruszin földművesekhez, a vételár 30 %-ának, a szállítási és kiosztási költségek teljes egészének elengedése mellett (6. sz. táblázat).¹⁵¹

**6. sz. táblázat: Kimutatás a hegyvidéki kirendeltség által kiosztott vetőmagokról
1898 és 1900 között.**

Kiosztás éve	Búza	Rozs	Zab	Tengeri	Burgonya	Lóheremag
	Kilogramm					
1899 tavasza			29 966		100 000	3000
1899 őszre	29 966	50 578				
1900 tavasza		5005	75 968	47 901	257 469	4622
Összesen	29 966	55 583	105 934	47 901	357 469	7622

(Forrás: KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904. 34.)

A kiosztást a kirendeltség helyi megbízottjai végezték, akik felügyeltek arra is, hogy a vetőmagot rendeltetésszerűen használják fel (7. sz. táblázat). Egy-egy kisgazda búzából 100, tengeriből és zabból 50, lóheremagból 25 kg-nál többet nem kaphatott.¹⁵²

**7. sz. táblázat: Bereg megye 182 településén szétosztott vetőmagok mennyisége és
fajtája 1899 és 1903 között**

<i>Vetőmag</i>	<i>Kilogramm</i>
Búza	37,877
Rozs	61,524
Árpa	2,656
Zab	96,076
Tengeri	14,604
Burgonya-vetőgumó	282,684
Lóhere	5,209
Komócsin	1,518
Összesen	502,148

KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904, Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 18.

¹⁵¹ GOTTFRIED 1999: 200–201.

¹⁵² KAZY 1904. 33.

A szakismeretek terjesztésének céljából a vidék görögkatolikus lelkészeinek 1899-ben gazdasági tanfolyamot szerveztek. A hegyvidék különböző községeiben szakemberek tartottak előadásokat, például Zürcher Herzog svájci vállalkozó¹⁵³ szaploncai telepén elsajátíthatták a havasi gazdálkodás alapjait.¹⁵⁴

II.4.3. Havasi legeltetés elterjesztése és tenyészállatok kiosztása 1897-1901 között.

Az akció másik látványosabb eredménye a havasi legeltetés terjedésében mutatkozott meg. A gazdákat úgy próbálták motiválni a havasi legelők igénybe vételére, hogy a felhajtott állatok után beszedett díjat ősszel visszafizették nekik (8. sz. táblázat). A ruszinok állatállománya ekkorra már rendkívül leromlott és rossz állapotba került, aminek oka a kevés és a rossz legelő mellett a hegyi éghajlatot jól viselő tenyészállatok hiánya volt.¹⁵⁵

8. sz. táblázat: Kimutatás a nyári havasi legelőre Bereg megyében felhajtott állatokról

Fel-hajtás éve	ökör	tehén	növendék marha	ló	juh	összes	havasi legelő	
							hold	□öl
1899	3908	-	1073	67	3129	8177	5467	60
1900	5666	-	-	67	4873	10606	5467	60
1901	4153	116	1081	22	2644	8016	5467	60

(Forrás: KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció hat évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904. 26.)

Épp ezért a hegyvidéki kirendeltség hosszú lejáratú hitelre megfelelő állatokat osztott ki az igénylők között. 1900-ig több mint 500 darab bikát és közel ugyanannyi kansertést, több mint 1 000 darab Tirolból importált oberinntali üszőt osztottak ki.¹⁵⁶ 1897-ben 100 darabot kizárólag Bereg megye szolyvai járásában még az akció kezdetén. 1898-ban már 500 darab került szétosztásra ezúttal a szolyvain kívül a felvidéki és latorcai járásokban. 1899-ben már Ung és Máramaros megyék területére is kiterjedt az akció és összesen 388 darab üszőt

¹⁵³ Zürcher Herzog: svájci vállalkozó. 1883-ban 2 000 kataszteri hold havast bérelt ki a máramarosi Szaploncán, ezen kívül vásárolt egy 5000 kat. holdas birtokot. 250 000 frankos befektetéssel a századfordulóra virágzó havasi gazdaságot hozott létre. KAZY 1904. 27.

¹⁵⁴ BOTLIK 2000: 92.

¹⁵⁵ GÖNCZI 2007: 41.

¹⁵⁶ OMM 1900: 424.

osztottak ki. 1900-ban pedig 275, míg 1901-ben 260 darabot adtak oda a rászoruló hegyvidéki lakosságnak.¹⁵⁷

A tenyészállatokat négyéves részletfizetésre kapták, az első két évben csak a vételár 4 %-os kamatát, 2-3 %-os biztosítási illetéket fizettek. A tőkét két részletben, a harmadik és a negyedik évben törlesztették, akkor, amikor a marha már tejelt és borja volt. A tulajdonos a tenyészmarhát hét évig nem adhatta, nem cserélhette el, akkor sem, ha a vételárat már teljes egészében kifizette. Az importált marhától származó borjút megvételre elsősorban a kincstárnak volt köteles felajánlani. Télen meleg, ablakkal ellátott istállóban kellett tartania. Az állam által importált állatok 106-112 koronába kerültek darabonként. 1901-re a ruszin parasztságnak 220 000 koronát kellett volna törleszteni, ezzel szemben 173 000 korona befizetésére került sor.¹⁵⁸

A havasi gazdaságok kialakítása 1898-ban kezdődött meg, amely során a Beszkidi-, a Volóci- és a Sztoj-havascsoporton rendszeres havasi gazdálkodásba kezdtek (5467 hold). A fűnövést, a növényfejlődést rendszeres műveléssel igyekeztek előmozdítani. A legelőket a gyomnövényektől, kövektől, hangyabolytól kitisztították, fűvet vetettek, trágyát szórtak és a vizenyős helyeket lecsapolták. Ezt mintegy 300 ezer korona költséggel teremtették meg. Itatóhelyeket, pásztortanyákat, istállókat, felhajtó-utakat létesítettek, ugyanakkor meghatározták a legelőkre felhajtható állatok számát.¹⁵⁹

A marhatenyésztés mellett kísérletet tettek a lótenyésztés fejlesztésére is. Az állomány javítására lipicai méneket hoztak Szolyvára. A juhászat fellendítését anyajuhok és tenyészkosok kiosztásával kívánták elérni. Ezt főleg azokon a területeken kívánták fejleszteni, ahol a legelőterületek szakadékos, meredek fekvésűek voltak és más haszonállat tenyésztése nem, vagy alig volt megoldható. 1900-ban próbaképpen 72 anyajuhot és 2 tenyészkost osztottak ki a szolyvai járás két településén, Alsóvereckén és Rákócziszálláson.¹⁶⁰ Ösztönözték a méhészkedés terjedését is, a lelkészek, tanítók, kispasztorok részére ingyen biztosítottak méhészeti eszközöket.¹⁶¹

II.4.4. Hitelszövetkezetek létrejötte 1897 és 1901 között a hegyvidéki kirendeltség keretén belül.

¹⁵⁷ KAZY 1904: 40–41.

¹⁵⁸ Uo. 41–42.

¹⁵⁹ OROSZI Sándor: A magyar kormány havasgazdálkodási programjának gazdaságpolitikai háttere (1898-1918). *Agrártörténet Szemle*, 1989. 1-4. sz. 29. (Továbbiakban: OROSZI 1989).

¹⁶⁰ Uo. 49.

¹⁶¹ POPOVICS 2012: 207.

A hegyvidéki akció legjelentősebb eredményeit a hitel- és a fogyasztási szövetkezetek létrehozásával érték el. Maga Egán is az akció „leghathatósabb eszközének” tekintette. A hitelszövetkezetek alapításával próbáltak lehetőséget teremteni arra, hogy a parasztság meg tudja vásárolni az uradalmi vagy kincstári földekből a számára nélkülözhetetlen legelőterületeket, be tudja szerezni az állattenyésztést biztosító fő jövedelemforrást képező juh- és szarvasmarhákat, illetve a szükséges élelmiszerekhez és a fontosabb háztartási cikkekhez is jó minőségben és elérhető áron jusson hozzá.¹⁶²

Az első ilyen hitelszövetkezetek Bereg vármegye szolyvai járásában, Szolyván és Alsóvereckén jöttek létre, melyek fiókjai 56 községre terjedtek ki. Ezeken a területeken Egán saját maga gyűjtött adatai alapján, 3 129 ingatlannal rendelkező gazda és 1 017 zsellér élt. A miniszteri megbízott személyes körútjai során jelölte ki a hitelszövetkezetek vezetésére alkalmas személyeket, akik elsősorban helyi lelkészekből, tanítókból, erdészekből álltak.¹⁶³

A szövetkezeteket először 25 évre hozták létre, amelyet a későbbiek függvényében meghosszabbíthattak (9. sz. táblázat). Tag lehetett bármely jogilag felnőtt személy, aki az adott szövetkezet területén lakott és vagyona felett szabadon rendelkezett. Aki azonban korábban törvénysértést követett el vagy uzorával foglalkozott, nem léphetett be a szövetkezetbe. A belépés elfogadásáról az igazgatóság 30 napon belül döntött.¹⁶⁴ A létrejött hitelszövetkezetek élére általában a helyi lelkész került, könyvelőként pedig a tanítókat alkalmazták, az igazgatósági tagok a község legtekintélyesebb gazdái lettek.¹⁶⁵

Ahol hitelszövetkezet jött létre, ott áruraktárakat is létesítettek, ami további csapást jelentett a helyi kiskereskedőkre, mert azokban 50–60%-kal olcsóbban lehetett hozzájutni azokhoz a közszükségleti cikkekhez, amelyek minősége garantált volt. 1903-ig három áruraktári központot hoztak létre az akció folyamatos bővülésével párhuzamosan. Egyet Máramaros megyében, aminek központja Máramarossziget volt és 14 fiókkéntézzel rendelkezett. Ung megyében Perecseny székhellyel, ahová 10 fiók tartozott és az munkácsi-szentmiklósi uradalom területeit is magába foglaló Bereg megyében, ahol Szolyva központtal 15 fiók működött.¹⁶⁶

Az áruraktárak miatt a bevételtől elesett boltosok gyakran megfenyegették a hitelszövetkezetek tagjait, néha pedig tettlegességig is fajult a helyzet.¹⁶⁷ Mutatja ezt Tegue

¹⁶² BRAUN 2011: 8–10.

¹⁶³ GÖNCZI Andrea: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására- a hegyvidéki akció. <http://karpatszemele.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>. [Letöltés ideje: 2017. március 3.]

¹⁶⁴ BRAUN 2011: 14.

¹⁶⁵ KAZY 1904: 63.

¹⁶⁶ Uo. 65.

¹⁶⁷ BRAUN 2011: 19.

Géza máramarosi görögkatolikus lelkész esete is, aki Egán megbízásából Zúgón és Kisszolyván alapított hitelszövetkezeteket. Tegzének korántsem volt olyan egyszerű dolga, mert ezalatt négyszer gyűjtötták fel a házát, feleségét ismeretlen tettesek megkéselték és őt magát is megpróbálták meggyilkolni.¹⁶⁸

9. sz. táblázat: Kimutatás az 1898 és 1901 között létrejött hitelszövetkezetekről

Alapítás éve	Alapítás helye
1898	Ódávidháza
1899	Beregkisfalva, Dolha, Ilosva
1900	Beregbárdos, Bereznik, Dunkófalva, Felsőverecke, Halmi, Irholec, Kisszolyva, Kökényes, Kőrösmező, Kövesliget, Lipcse, Máramarossziget, Nagybocksó, Nagytarna
1901	Beregkisalmás, Beregrákos, Beregleényfalva, Drágabártfalva, Drugetháza, Fenyvesvölgy, Hársfalva, Hátmeg, Herincse, Huszt, Husztköz, Iza, Lomka, Misztica, Nyéresháza.

(Forrás: KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb 53. l. 1– 80.)

A fentebb említett főbb tevékenységeken kívül a hegyvidéki kirendeltség számos más területen is kifejtette tevékenységét. Ezek sorában kell említenünk a mintagazdaságok létrehozását. Gazdaságként 1300 koronából felszerelési tárgyakat és tenyészállatokat adtak a „mintagazdálkodásra” vállalkozóknak. A havasi gazdálkodás fejlesztésével kísérleteztek, amihez hozzátartozott a havason tenyésztő fűfélék növekedésének, tápértékének a vizsgálata is. A mintagazdaságok az illető falu, vidék gazdasági fejlődésére nem elhanyagolható hatást gyakoroltak. Viszont ezeket a mesterségesen létrehozott gazdaságokat a kivételes helyzetük miatt gyakran a falusiak ellenszenve, irigysége kísérte.¹⁶⁹

A másik kevésbé ismert tevékenység a gazdasági gépek kiosztása volt. Először csak a mintagazdaságok részesültek ebben, de 1899-ben Bereg megye szolyvai, felvidéki, és latorcai járásában 21 község részére kiosztásra került 5 darab szerelőrosta, 14 magtárrosta és 18 konkolyozó gép. Ezekkel kívánták a hegyvidéken élők jobb technikai felszereltségét támogatni.¹⁷⁰

¹⁶⁸ BOTLIK 2000: 103.

¹⁶⁹ OROSZI 1989. 33.

¹⁷⁰ KAZY 1904: 35.

II.5. Egán Ede halála és a hegyvidéki akció első négy évének mérlege

A nép között kiosztott tenyészállatok, az olcsó kölesönt biztosító hitelszövetkezetek, valamint a közszükségleti cikkek árát leszorító áruraktárak sok ellenséget szereztek Egánnak. Leveleiben gyakran írt arról, hogy megfenyegették, illetve átok alá vették, de a veszély ellenére nem akart felhagyni a ruszin nép megsegítésére irányuló tevékenységével. Többször megvádolták azzal, hogy ő maga és a hegyvidéki akció működése is a zsidók ellen irányul.¹⁷¹

A hitelszövetkezetekkel szemben már a kezdetektől fogva volt egy bizonyos fokú ellenállás úgy az üzleti-kereskedői, mint olykor a közigazgatás irányítói részéről. Egán 1901 májusában azt jelentette Darányinak, hogy a hegyvidéki akció munkálatait azért nem tudta kiterjeszteni eddig Ugocsa vármegyére, mert ott a helyi vezetőség ellenállásába ütközött. Az akció kiterjedése és sikerei láttán jövedelmeiket, gazdasági és politikai befolyásukat féltették. Nagy felzúdulást váltott ki az is, hogy a szolyvai járás 56 községében a segélyakció keretében 1900 januárjáig 11 hitelszövetkezetet, valamint mellettük működő áruraktárt hoztak létre. Az elsőként felállított hét hitelszövetkezet működésének 7 hónapja alatt 484 kölcsönkérőnek szavazott meg 54 249 korona hitelt.¹⁷²

A folyamatos támadások ellenére 1900-ra már mutatkozni kezdtek az akció első eredményei, és sikerek mutatkoztak a kivándorlás mértékének csökkentésében is. Dr. Hagara Viktor beregi főispán egy 1900. május 18-án kelt levelében a kirendeltség működési területének bővítését kérte Egántól, a megye felvidéki területeire is. Ezzel párhuzamosan az Ung megyei főispán is arról tett jelentést, hogy leginkább a hegyvidékeken működő hitelszövetkezetek tudták helyi szinten megakadályozni a kivándorlás terjedését. Való igaz, az emberek nagy bizalommal viszonyultak Egán és a kirendeltség felé és panaszaikkal sokszor nem a helyi hatóságokhoz, hanem a miniszteri biztoshoz fordultak.¹⁷³

1901. szeptember 20-án Egán Ungvárról indult Munkácsra, Rochlitz Nándor királyi főerdész kíséretében. A Lázi dombnál leszállt a kocsiról, hogy szokása szerint gyalog átvágjon rajta, ekkor érte máig tisztázatlan körülmények között az a lövés, amelybe néhány óra múlva belehalt. A főerdész, aki a kocsinál maradt, csak azt látta, hogy Egán fejfelé zuhan a dombról. A közvetlen helyszíni vizsgálat az öngyilkosságot teljesen kizárta, ennek ellenére a sajtóban jelentek meg olyan cikkek, amelyek a miniszteri megbízott

¹⁷¹ BOTLIK 2001a: 23–24.

¹⁷² BOTLIK 1997: 130.

¹⁷³ BRAUN 2007: 305–306.

öngyilkosságáról tudósítottak.¹⁷⁴ A hatóságok hamarosan lezárták az ügyet, balesetnek minősítve azt.¹⁷⁵

Egán helyét a gazdasági akció vezetésében Kazy József¹⁷⁶ foglalta el, aki szintén jeles mezőgazdasági szakemberként volt ismert. Kinevezésének idején miniszteri osztálytanácsosként működött. Az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállításon Kazy szervezte a magyar mezőgazdasági osztályt, majd a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági osztályát vezette.¹⁷⁷ Az ő tevékenykedése idején tovább szélesedett a hegyvidéki kirendeltség tevékenysége, tovább bővültek a földbérletek, beindult a tejtermelés és értékesítés fejlesztése, tovább bővültek az ipari tanfolyamok és a népművelés céljából könyvtárakat is nyitottak.¹⁷⁸

Az első évek kedvező eredményeinek hatására a következő években két egymást követő miniszteri kirendeltséget létesítettek, az egyiket Marosvásárhelyen 1902-ben, ami a Székelyföldi, majd 1908-ban Zsolnán a Felvidéki Hegyvidéki Kirendeltséget.¹⁷⁹

Azonban így sem sikerült beteljesíteni sem a ruszinok gazdasági felemelésére, sem pedig az ország keretei között való megtartásukra irányuló szándékot. A helyi lakosság hozzáállása, mentalitása nem változott meg egyik napról a másikra és látva, hogy az állam nem hagyja őket éhen halni még inkább nem törődtek a megélhetésükkel.¹⁸⁰ Az országból való kivándorlásukat sem sikerült megállítani, sőt számuk 1903 után egyre csak nőtt (ld. 1. sz. diagramm).¹⁸¹

¹⁷⁴ *Hét* (38. sz.) 1901. szeptember 22. 11.

¹⁷⁵ *Pesti Napló* (261. sz.) 1901. szeptember 22.7.

¹⁷⁶ Kazy József (1856-1923) Nemesorosoziban született. 1883- tól császári és királyi kamarás, a vaskorona-rend és a légion d'honneur tisztje, miniszteri osztálytanácsos, a hegyvidéki kirendeltség kormánybiztosa volt 1901-től. 1913-ban Ferenc Józseftől bárói méltóságot kapott. BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bars Vármegye*. Budapest, 1903, Apollo Irodalmi Társaság. 537.

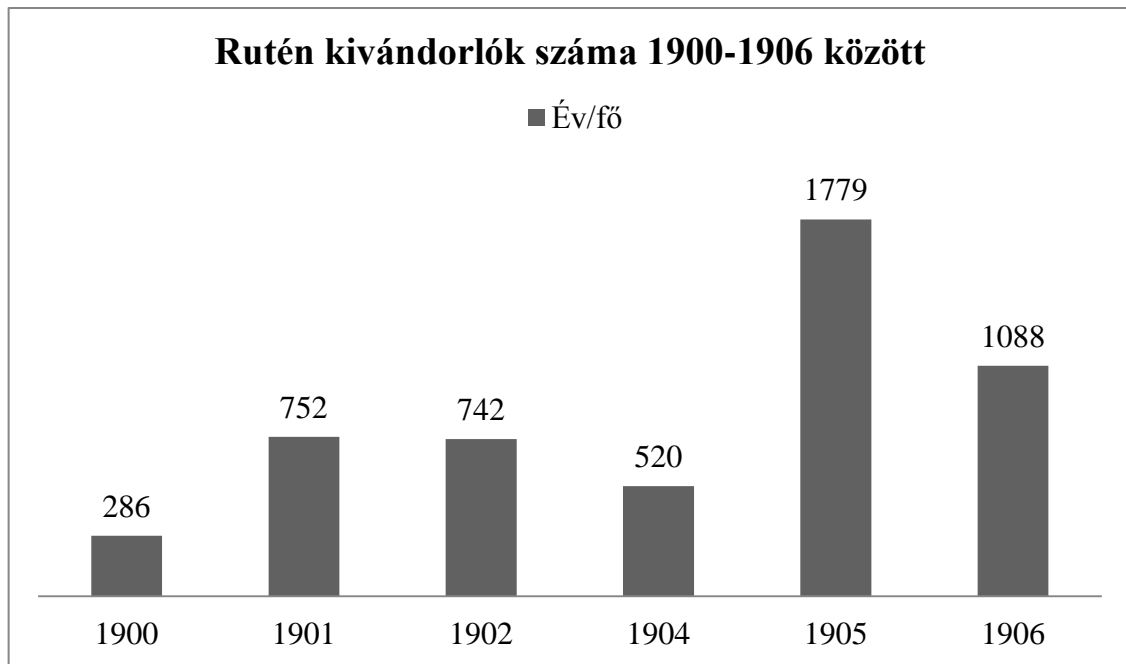
¹⁷⁷ *Budapesti Hírlap* (345. sz.) 1901. december 15. 7.

¹⁷⁸ LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monographiája*. Munkács, 1907, Grünstein Mór Kiadása. 325.

¹⁷⁹ ROMÁNY Pál: Tanyavilág és falukutatás. Tanyairodalom Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2002. 9. sz. 1193.

¹⁸⁰ GÖNCZI 2007: 42.

¹⁸¹ MANDRIK 1997: 52.

1. sz. diagramm: A rutén nemzetiségű kivándorlók száma Bereg vármegyéből 1900 és 1906 között.

(Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest 1900-1906*)

A ruszinok nehéz helyzetével kapcsolatban a szakirodalom többször is megjegyzi, hogy részben a Schönborn–uradalom miatt szenvedett földhiánytól a lakosság. A kutatás alapján azonban nem ennyire egyértelmű a helyzet, mivel a korabeli sajtó is tett említést arról, hogy a ruszinok mentalitásával is problémák adódtak az akció során.

A hegyvidéki akcióról elmondhatjuk, hogy az a ruszin nép életszínvonalának felemelése céljából kezdődött meg és létrejöttében fontos szerepet játszott az 1896 márciusában megkötött Bánffy–Firczák-kompromisszum. Először Darányi földművelésügyi miniszter szervezésével kezdődtek meg az akció előkészületei, majd 1897 végén Darányi Egánt bízta meg a vezetéssel.

1897 és 1901 között főleg a földbérletek kiosztásában, a havasi legeltetés elterjesztésében és a hitelszövetkezetek létrehozásában ért el jelentős eredményeket. A mezőgazdaságot érintő intézkedésekről összegzésül elmondhatjuk, hogy az adott keretek között, a természeti viszonyokhoz, szervezeten és szakszerűen próbált az akció a földművelés és állattenyésztés fejlesztéséről gondoskodni. Illetve igyekezett olyan szemléletváltozást elérni, amely az adott viszonyok között biztosíthatta az eredményesebb gazdálkodást és létfenntartást.

Mivel a munkácsi–szentmiklósi uradalom területén, azon belül is a szolyvai járásban indult meg az egész hegyvidéki akció, így a kettő végig szoros kapcsolatban állt egymással.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, Schönborn Ervin gróffal tárgyalt 1897-ben a földbérlettel kapcsolatban és a megállapodás is közöttük született meg.

A levéltári anyagok tanulsága szerint Egán maga kérte Darányitól, hogy a megállapodás értelmében a bérbe vett 12 622 kataszteri holdnyi terület szétosztásában az uradalom tisztviselői és erdészei is vegyenek részt. Ezenkívül a hitelszövetkezetek tagjaiként is részt vettek az akcióban a latifundium dolgozói. Egán Ede pedig az Schönborn Ervinnel is folytatott levelezést a vizsgált időszakban.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szakdolgozat célja, hogy átfogó képet nyújtson a Schönborn-uradalom és a hegyvidéki akció kapcsolatáról a vonatkozó szakirodalom és levéltári anyag felhasználásával. Az első fejezetben a munkácsi–szentmiklósi uradalom és a Schönborn grófok történetéről volt szó 1726 és 1903 között. Ezt követően a Schönborn–uradalom hegyvidéki akcióban játszott szerepét mutattuk be, Egán Ede kormánybiztos haláláig.

A korábban a Rákócziak birtokában álló munkácsi és szentmiklósi uradalmak 1726-ban kerültek a Schönborn család birtokába, a Habsburgok részben azon törekvéseinek eredményeként, hogy a magyar nemességet idegen, az osztrákokhoz hű elittel hígítsák fel. A szakirodalom szerint a Schönbornok sokáig csak jövedelemforrásként tekintettek a latifundiumra. Ennek egyik példája, hogy az első ismert személy, aki a családból az uradalom területére látogatott az Schönborn Teodor volt 1839-ban. A vidék és az idegen grófi család közötti kapcsolat Schönborn Ervin idején vált szorosabbá. A korabeli sajtó is említi, hogy a gróf rendszeres látogatásokat tett az uradalmába, vadászatokat szervezett, ahová nemesi vendégeket is meghívott. 1878 után saját maga irányította a latifundiumot. A hegyvidéki akció is az ő idejében kezdődött meg, majd 1903-as halála után fia, Frigyes Károly alatt folytatódott tovább.

A második fejezet az Egán Ede által vezetett hegyvidéki akciót mutatja be 1897 és 1901 között. Amint a bevezetőben is rámutattunk, témaválasztásunk oka az, hogy a munkácsi–szentmiklósi uradalom területén indult meg az akció 1897-ben, és Egán halálával egy fontos korszaka zárult le.

Az akció a ruszin nép életszínvonalának felemelése céljából kezdődött meg. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter szervezésében, aki 1897 végén Egánt helyezte az élére miniszteri megbízottként a korábban végzett jelentős mezőgazdasági tevékenysége tükrében. 1897 és 1901 között a hegyvidéki kirendeltség főleg három fő területen próbált meg jelentős eredményeket elérni: a földbérletek kiosztása, a havasi legeltetés elterjesztése és a hitelszövetkezetek létrehozása volt.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter magával Schönborn Ervin gróffal tárgyalta 1897-ben a földbérlettel kapcsolatban, s a megállapodás is közöttük született meg. A levéltári anyagok tanúsága szerint Egán maga kérte Darányitól, hogy a megállapodás értelmében a bérbe vett 12 622 kataszteri holdnyi terület szétosztásában az uradalom tisztviselői és erdészei is vegyenek részt, hiszen jól ismerik a helyi viszonyokat.

A hegyvidéki akció első lépésként a munkácsi–szentmiklósi uradalomtól bérbe vett területek kiosztása kezdődött meg, ami során több mint 12 622 holdnyi földet adtak bérbe. Az uradalom dolgozói itt vették ki leginkább részüket a kirendeltség munkájából. A korabeli sajtó, illetve a kirendeltség levéltári irataiból névszerint Nedeczey János országgyűlési képviselőt és uradalmi jószágkormányzót, Hornoch Antal uradalmi főerdőmestert, Komlca Zoltán erdőgondnokot és Glatz Samu nyugalmazott uradalmi főfelügyelőt nevezhetjük meg. Az ő részvételükkel történt a bérleti díjak megállapítása és a földek szétoztása is.

A Schönborn domíniumtól bérbe vett területek 1897 után tovább növekedtek. 1900-ben további 2 161 holdnyi földet, főleg legelőket béreltek Schönborn Ervin gróftól. Maga az idős gróf és Egán közös levelezést is folytatott egymással.

A föld- és tenyészállat-kiosztások mellett a munkácsi–szentmiklósi latifundium dolgozói a hitelszövetkezetek tagjaiként is részt vettek az akcióban. Itt is főleg az igazgatósági tanács munkájában működtek közre; feladatuk a kölcsönigények elbírálása volt.

Az akció mezőgazdaságot érintő intézkedéseiről összegzésül elmondhatjuk, hogy az adott lehetőségek között, a természeti viszonyokhoz alkalmazkodva, szervezeten és szakszerűen próbált a földművelés és állattenyésztés mielőbbi fejlődéséről gondoskodni. Igyekezett olyan szemléletváltozást elérni, mely az adott viszonyok között biztosíthatta az eredményesebb gazdálkodást és létfenntartást.

Mivel a munkácsi–szentmiklósi uradalom területén, azon belül is a szolyvai járásban indult meg az egész hegyvidéki akció, így a kettő végig szoros kapcsolatban állt egymással. Az indok, amiért itt vette kezdetét nagyon egyszerű, a hegyvidéki lakosság ugyanis itt élt a legrosszabb körülmények között. A földek, vetőmagok és tenyészállatok kiosztása először ide koncentrálódott, majd ezután terjedt át fokozatosan, előbb Bereg megye felvidéki és latorcai járásaira, majd Máramaros és Ung megye területére. Ugocsa vármegyét a helyi vezetés ellenállása miatt Egán megbízotti ideje alatt nem sikerült bevonni az akcióba.

A ruszinok nehéz helyzetével kapcsolatban a szakirodalom többször is megjegyzi, hogy részben a Schönborn–uradalom miatt szenvedett a földhiánytól a lakosság. A kutatás alapján azonban nem ennyire egyértelmű a helyzet, mivel a korabeli sajtó is tett említést arról, hogy a ruszinok hozzáállásával is problémák adódtak az akció során. Nagy gondot okozott a szinte általánossá vált alkoholizmus is, amit Egán is a legfőbb visszatartó erőnek tartott. De ez mutatkozott meg a háziipar terjesztésénél is, aminek a meghonosítása nehezen ment, mivel a hegyvidéki nép a téli hónapokat a pihenés idejének tartotta. Így 1900-tól tanfolyamokat kezdtek szervezni az áruraktárak és a hitelszövetkezetek épületében.

Végezetül elmondhatjuk, hogy 1897-ben, amikor Egán került a hegyvidéki kirendeltség élére, elsősorban a legégetőbb problémákkal kellett foglalkoznia. Ilyen volt a nagymértékű földínség és a helyi uzorakölcsönök visszaszorítása. Az akció első négy évének működése tehát főleg erre koncentrált és e téren próbált meg segíteni. Azonban már a program kezdetén nyilvánvalóvá vált, hogy az intézkedések megtérülésére csak hosszútávon számíhattak. Egán tragikus halálának bekövetkeztéig lerakta az ehhez szükséges alapokat, s 1901-ben már láthatóak voltak az első pozitív eredmények is. A miniszteri megbízott halála után Kazy József került a helyére, akinek irányítása alatt a megfelelő alapokkal rendelkezve, a hegyvidéki akció tovább bővítette tevékenységét.

РЕЗЮМЕ

Мета кваліфікаційної дипломної роботи полягає у наскрізному відображенні відносин між домінією Шенборнів та Верховинської акції з використанням відповідних джерел інформації та архівних матеріалів. У першому розділі розкрита інформація про історію домінії мукачівських сентміклошів та графів Шенборн у період з 1726 по 1903 років. Після цього розкрито роль графства Шенборнів у Верховинській акції, до моменту смерті Еган Еде радника міністерства.

Правління, що раніше належало Ракоціям і сентміклошіям, потрапило у власність Шенборнів і у 1726 році, завдяки сприянню Габсбургів розбавленню угорської знаті іноземними прибічниками австрійської монархії. Згідно літературних джерел Шенборни розглядали латифундію як джерело прибутків. Прикладом цього являється те, що перша відома людина, яка із сім'ї відвідала територію графства був Теодор Шенборн у 1839 році. Зв'язки між жупами і іноземним графським сімейством укріпилися під час правління Ервіна Шенборна. У тогочасній пресі також повідомлялося, що граф регулярно відвідував свої маєтки, влаштовував полювання, запрошував туди гостей із знаті, а після 1878 року сам керував латифундією. Верховинська акція також розпочалась за часів його керівництва, потім у 1903 році після його смерті продовжувалася за часів керівництва його сина, Кароля Фрідеша.

У другому розділі розкрито Верховинську акцію під керівництвом Еган Еде у період з 1897 по 1901 роки. Як відмічалось у вступі, причиною вибору цієї теми стало те, що на території маєтків правління мукачівських сентміклошів розпочалась акція у 1897 році, і з смертю Еган Еде завершився дуже важливий її період.

Акція розпочалась з метою підвищення рівня життя русинського населення. За допомогою впливу Ігнаца Дарані, міністра сільського господарства, наприкінці 1897 року Егана було назначено радником міністерства завдяки його значному внеску у розвиток сільського господарства. У період 1897 - 1901 років філії у гірських районах спробували досягти максимальних успіхів в основному у трьох напрямках: видача земель в оренду, розповсюдження місячного випасання і створення кредитованих колективних господарств.

Ігнац Дарані, міністр сільського господарства, проводив переговори з самим графом Ервіном Шенборном у 1897 році про видачу в оренду землі і домовленість також була досягнута між ними двома. Згідно доказів, здобутих з архівних матеріалів, Еган сам особисто просив від Даранія, щоб у видачі взятих в оренду земель площею

12 622 акрів згідно домовленості брали участь і чиновники графства і лісники, адже вони добре знали місцеві умови.

Першим кроком Верховинської акції була роздача територій, отриманих в оренду земель мукачівсько-сентміклошських володінь, внаслідок якої було здано в оренду більше, ніж 12 622 акрів землі. Робітники графства переважно тут вибирали свою частку у роботі представництв. У тогочасній пресі та архівних справах представництв поіменно згадуються наступні особи: депутат парламенту і керівник по тваринництву Янош Недецеї, головний лісник графства Антал Горнох, лісничий Золтан Комлца і головний інспектор графства у відставці Шаму Глатц. За їхньою участю відбувалася призначення орендної плати та роздача земель.

Взяті в оренду від домінії Шенборнів території розширювалися після 1897 року. У 1900 році ще 2 161 акрів землі, переважно пасовища, були взяті в оренду від графа Ервіна Шенборна. Сам старий граф і Еган вели між собою переписку.

Окрім роздачі землі та племінних тварин, робітники мукачево-сентміклошської латифундії також брали участь у Верховинській акції в якості учасників кредитованих колективних господарств. Тут вони також приймали участь у роботі ради, їхньою задачею був розгляд і призначення кредитів.

Щодо висновків про розпорядження Верховинської акції у галузі сільського господарства можемо сказати, що за наданих можливостей, пристосовуючись до природних умов, вона організовано і професійно спробувала турбуватися про якнайшвидший розвиток землеробства і тваринництва. Спробувала змінити точку зору у тому напрямку, який би за наявних умов міг забезпечити ефективніше господарювання і гідніше існування.

Оскільки Верховинська акція розпочалася на території мукачево-сентміклошських володінь, в тому числі у Свалявському районі, то вони весь цей час були у тісному взаємозв'язку один з одним. Причина того, що початок відбувся там, дуже проста, Верховинське населення жило на цих територіях у найгірших умовах. Роздача землі, насіння для посіву і племінних тварин спочатку було сконцентроване тут, потім послідовно розповсюджувалася на верховинські і латорицькі райони Березької жупи, потім на території Марамурешської жупи та Ужанської жупи. Угочанський комітат не вдалося приєднати до акції під час виконання повноважень радника Егана із-за протистояння місцевого керівництва.

У зв'язку з важким становищем русинів у літературі часто згадується, що населення страждало від нестачі земель частково із-за керівництва Шенборнів. Але

згідно досліджень не можна зробити такі однозначні висновки, оскільки тогочасна преса також згадувала, що виникали проблеми із позицією русинів в ході проведення акції. Великою проблемою був майже масовий алкоголізм, який Еган вважав головним гальмівним фактором. Але і у розповсюдженні сімейного господарства була така ж негативна ситуація, впровадження якого також проходило проблематично, оскільки населення гірських районів вважало зимові місяці періодом відпочинку. Так з 1900 року почали організовувати курси на території товарних складів і у будинках кредитованих колективних господарств.

Підсумовуючи можемо сказати, що у 1897 році, за час коли Еган став до виконання обов'язків керуючого представництвом у гірських районах, йому прийшлося займатися в першу чергу найбільш важкими проблемами. Такими були великий дефіцит землі і придушення поширеного місцевого лихварства. За перші чотири роки дії він концентрував зусилля на це і пробував допомагати у цих питаннях. Але вже на початку програми було ясно, що на віддачу від цих розпоряджень можна чекати через довгий час. Еган до моменту своєї трагічної загибелі заклав основу для цього, і у 1901 році вже видимими стали перші позитивні наслідки. Після смерті радника міністра на його місце став Йозеф Казі, під чиїм керівництвом на закладеній правильній основі, Верховинська акція далі продовжувала розширюватися.

BIBLIOGRÁFIA

I. FORRÁSOK

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár

772. fond, *A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének iratai*

1500. fond, *Gróf Schönborn család iratai. (A munkácsi-szentmiklósi uradalom irataival együtt)*

II. LAPOK, FOLYÓIRATOK

Bereg

Budapesti Hírlap

Köztelek

Hét

Pesti Napló

8 Órai Újság

III. FELHASZNÁLT IRODALOM

III. 1. Cikk, Tanulmányok

BOTLIK József: Egán Ede, a rutén nép oltalmazója. *Honismeret*, 2001, 6. sz. 17–26.

BRAUN László: Kivándorlás vidékünkéről a XIX-XX. század fordulóján. *Acta Hungarica*. Ungvár, 2007. Ungvári Nemzeti Egyetem Hungarológiai Központ. 303–320.

CIEGER András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus korában. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 213–283.

FUTTAKY Gyula: Jókai Mór és Rudolf trónkörülkös. *Irodalomtörténet*, 2003, 3. sz. 380–396.

GOTTFRIED Barna: A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897-1901). In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1999. 197–204.

GÖNCZI Andrea: *Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció*. <http://karpatszemele.uz.ua/tarstud/ta050902.htm>. [Letöltés ideje: 2017. március 3.]

HERMANN Róbert: Az 1849-1850. évi kivégzések. *Aetas*, 2000. 1-2. sz. http://www.aetas.hu/2000_1-2/2000-1-2_tartalom.htm#TopOfPage. [Letöltés ideje: 2017. április 15.]

MANDRIK Iván: Agrárproblémák Kárpátalján a XIX. század végén a XX. század elején. In Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 47–57.

MAROSI István: *Fireczák Gyula (1836-1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai*. http://byzantinohungarica.hu/node/391#_ftn15. [Letöltés ideje: 2017. április 15.]

MAYER Mária: Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. *Történelmi Szemle*, 1971. 1-2. sz. 106–132.

OROSZI Sándor: A magyar kormány havasgazdálkodási programjának gazdaságpolitikai háttere (1898-1918). *Agrártörténet Szemle*, 1989. 1-4. sz. 26–53.

PAVLENKO, Georgij Vasziljevics: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII-XIX. században. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Nyíregyháza, 1997. 35–46.

POPOVICS Tibor Miklós: *A Szent Korona országa és a ruszinok, mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem leghűségesebb népe, „gens fidelissima”*. Budapest, 2012, Magyarok Világkongresszusa. 193–210.

ROMÁNY Pál: Tanyavilág és falukutatás. Tanyairodalom Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2002. 9. sz. 1187–1195.

III. 2. Szakmunkák, monográfiák

Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben. VI. kötet. Budapest, 1900, Magyar Királyi Államnyomda.

BALAJTHY József: *Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statistikai leírása*. Debrecen, 1836, Nyomtatott Tóth Lajos által.

BARTHA Miklós: *Kazár földön*. Budapest, 1901, k. n.

BONKÁLÓ Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel–Budapest, 1996, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bars Vármegye*. Budapest, 1903, Apollo Irodalmi Társaság.

BOTLIK József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány.

BOTLIK József: *Gát*. Budapest, 2001, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.

BOTLIK József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*. Budapest, 1997, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó.

BRAUN László: *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898-1910 között*. Ungvár, 2011, PoliPrint Kft.

GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár-Beregszász, 2007, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

HODINKA Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”*. Pécs, 1937, k. n.

KANYAR József: *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv 20. Kaposvár 1989.

KAZY József: *Az észak kárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akció 6 évi működésének ismertetése*. Budapest, 1904, k. n.

KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötet. 1892–1900. Budapest, 1956, Tankönyvkiadó.

Kenyeres Ágnes: *Magyar életrajzi lexikon I. (A–K)*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

KÖVÁRY László: *A millenium lefolyásának története s a millenáris emlékkalkotások*. Budapest, 1897, Athenaeum.

LEHOCZKY Tivadar: *Bereg megye és a munkácsi vár 1848-49-ben*. Munkács, 1899, Kroó Hugó.

LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája. 1. kötet*. Ungvár, 1881, Pollacsek Miksa Könyvnyomdája.

LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája. 3. kötet*. Ungvár, 1881, Pollacsek Miksa Könyvnyomdája.

LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monographiája*. Munkács, 1907, Grünstein Mór.

MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan: *Encyclopedia of rusynhistory and culture*. Toronto, 2002, University of Toronto Press.

MAYER Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*. Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1863, Rách Mór.

PÁLMÁNY Béla (szerk.): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, 2002, Magyar Országgyűlés.

PERÉNYI József: *A ruszinok történetének vázlatja 1800–1918*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1954.

PUSZTAI László: *A munkácsi vasöntöde jelentősége*. Budapest, 2005. Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma.

SAS Andor: *Beregi szálfák útja Munkácstól Danzigig: a munkácsi uradalom export-vállalkozása a napóleoni háborúk idején (1796-1803)*. Munkács, 1928, Selbstverl.

SAS Andor: *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*. Bratislava, 1955, Csehszlovákiai Magyar Kiadó.

SAS Andor: *Egy magyar nagybirtok történetéhez*. Budapest, 1951, Századunk Kiadó.

SEBESTYÉN Zsolt: *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza, 2010, Bessenyei Könyvkiadó.

SHAMÀ, Davide: *Titoli nobiliari del Regno di Napoli. Elenco dei titoli napoletani concessi tra il 1458 e il 1860, con i riconoscimenti successivi*. 2015, Claudio Grenzi.

ОЛАШИН, А.В.: *Історія Закарпаття*. Мукачево, 2009, Карпатська вежа.

Mellékletek

1. sz. melléklet: Schönborn Lothár Ferenc mainzi érsek és választófejedelem¹⁸²

¹⁸² Forrás:

http://www.moriah.de/eob/dcms/sites/bistum/medien/all_news_sic.html?f_action=show&f_newsitem_id=20918.
[Letöltés ideje: 2017. 04. 25.]

2. sz. melléklet: Schönborn Frigyes Károly bambergi és würzburgi püspök¹⁸³

¹⁸³ Forrás: https://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Karl_von_Sch%C3%B6nborn-Buchheim. [Letöltés ideje: 2016. 04. 25.]

3. sz. melléklet: Schönborn Károly mellszobra.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Forrás: Pusztai László: A munkácsi vasöntöde jelentősége. Budapest, 2005, Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma. 10-12.

4. sz melléklet: Firczák Gyula görögkatolikus püspök¹⁸⁵

¹⁸⁵ Forrás: <http://byzantinohungarica.hu/node/391>. [Letöltés ideje: 2016. 04. 25.]

5. sz. melléklet: Egán Ede miniszteri megbízott¹⁸⁶

¹⁸⁶ Forrás: Botlik József: Egán Ede, a rutén nép oltalmazója. *Honismeret*, 2001. 6. sz. 20.

I.

JAVASLAT

a gróf Schönborn-féle munkácsi és szent-miklósi hitbizományi uradalmakból az államkincstár által bérbevett hegyvidéki gazdaságok felhasználására nézve.

A bérbevett terület 12,622 k. hold 192 □-öl.

Művelési ágak szerint a bérlet áll a következőkből:

29 hold	1494 □-öl	belsőség
3124 *	171 *	szántó,
— *	1501 *	kert
1482 *	1456 *	rét,
7369 *	1397 *	legelő és havasi legelő,
614 *	573 *	erdei legelő.

Összesen... 12,622 hold 192 □-öl.

A kincstár által a hitbizományi uradalomnak fizetendő bérösszeg holdankint 1 frt 80 kr., egészben ... 22,719 frt 82 kr.

A kincstári bérlet fő célja levén: a helybeli szegény s földben szűkölködő földművelő népnek a terület arányos részét jutányos árban közvetlenül, illetőleg minden idegen közvetítő hozzájárulása nélkül juttatni, szükséges, hogy mindenekelőtt a *bérbevett terület eddigi kihasználási módja* tekintetbe vétessék.

A fent közölt számokra vonatkozólag mindenekelőtt megjegyzem, hogy a hitbizományi uradalom igazgatósága ezen számok közlésénél a régi kataszteri adatokat vehette alapul. Bár a területet eddig csak hó alatt ismertem meg s így részletes adatokat a művelési ágakra ma még nem terjeszthetek fel, de annyit mégis már jelenleg is jelezhetek, hogy a tényleges szántóföld a fentebbi összegnek csakis $\frac{1}{3}$ részét teszi, s alig tehet többet ezer holdnál. A többi kétezer hold ma szintén legelőnek tekintendő.

A bérbevett terület eddigi kezelési módját előtűntető összeállításból kitűnik, hogy az egész bérterület két csoportra oszlik.

Egyik csoport és pedig a «Sztój» nevezetű havas, a volóczyi völgy s a «Beszkid» nevezetű kaszálók, legelők és havasi legelők már idáig is bérbe voltak kiadva.

A másik csoport és pedig a Szolyva, Felső- és Alsó-Vereczke melletti szántóföldek, kaszálók és legelők az uradalom saját házi kezelése alatt állottak.

A bérterületnek eddigi használatát előtűntető lejjebb közölt táblázatból kiderül, hogy a bérbe kiadott területekért eddig az uradalom kezelése alatt tényleg befolyt:

«Sztój» havasért.	5467 hold	601 □-öl	...	7,980 frt.
«Volóczyi völgy»-ért				
és «Beszkidért	2609 *	1129 *	...	5,737 *
Összesen ...	8077 hold	130 □-öl	...	13,617 frt évi bér.

Ezen bérösszegeből:

7,980 frt közvetlenül folyt be egyes kisbirtokosoktól,

5,637 frt árban pedig nagyobb közvetítő vállalkozóknak volt kiadva, kik a bérlet területet albérlés útján értékesítették.

Ezen utóbbi összegeből 982 frt szerződésileg még le van kötve 1898 végéig, sőt részben 1900 végéig s így az egyes nagyobb vállalkozók által idáig albérlés útján értékesített területből 1898-ban csak 4,655 frt árú területre nézve lehet már szabadon rendelkezni.

¹⁸⁷ Forrás: KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 4.

Nagyméltóságú Minister Ur!

Kegyelmes Uram!

A beregmegyei kincstári bérléthez tartozó szántóföldek kiadása folyó évi márczius 28-ikától április 6-ig, a kaszálók, hegyi legelők és havasi legelők kiadása május 10-ikétől 18-ikáig eszközöltetett.

Hogy a földek kiadásánál a lakosság érdekei és nézetei érvényre jussanak, valamint hogy a kapocs e földek eddigi kezelésére nézve fenntartassék, — s végre, hogy az érdekelt vidék vezető körei a földmivelő nép iránti kötelezettségeikbe bevezetessenek, s egy a földmivelő kiscgazdát támogató társadalmi akció már ez alkalommal is kezdeményeztessék, — Excelentiád kegyes volt egy a helybeli intelligenciából alkotandó „szervező-bizottság” iránti javaslatomat elfogadni és f. évi márczius 12-én kelt 12,846. számú rendeletében kegyes volt a munkácsi országgyűlési képviselőkön kívül e vidék egynehány g. katolikus lelkészét, valamint a gróf Schönborn-féle hitbizományi uradalom néhány gazdatisztjét és főerdészét a szervező-bizottságban leendő részvételre felhívni.

Ezen szervező-bizottság hozzájárulásával megállapítottak a földek kiadásánál szem előtt tartandó *eljárásnak alapelvei*.

Az ez ügyben folyó évi márczius 28-án Munkácsott és április 21-én Szolyván tartott bizottsági gyűlések jegyzőkönyveinek ide vonatkozó pontjait a következőkben sorolom fel:

A bizottság erre a szántóföldek szántás alá kerülő részének kiadására nézve a következő elvi határozatot hozta:

1. A szántóföldek kiadása 4 csoportban történjék ugyanis:

a) Szolyva és Berehi,

b) Volócz, Szkotarski-Beszkid és Zugó (vagy Dorozsó),

c) Felső-Vereczke és Timsor,

d) Alsó-Vereczke, Sztinki, Velki-Verch, Rákóczy-szállás és Verebesi-Beszkid.

2. Fentebbi csoportbeosztás értelmében az egyes helyeken a földek kiadását egy egy helyi bizottság fogja eszközölni, mely bizottságban az összbizottság azon tagjai szerepelnek, kik az ottani vidéken laknak, míg az

¹⁸⁸ Forrás: KTÁL. F. 772, op. 5, od. zb 2.